

Araştırma Makalesi / Research Article

**UMÛMÎ MURAKABE HEYETİ RAPORLARINA GÖRE
ZİRAAT ALETLERİ VE MAKİNALARI
FABRİKALARININ FAALİYETLERİ (1942-1950)***

Uğur UÇAR*

Öz

Nüfus artışıyla birlikte temel ihtiyaçların karşılanabilmesi için ziraat üretimin artırılması ve bunu gerçekleştirmek için diğer faktörlere birlikte tarımdaki makineleşmenin de yeterli düzeyde olması gerekmektedir. Kaliteli, ucuz ve bol mahsul elde etme amacına ancak kısa ve az zamanda çok iş başarmakla varılabilir. Bu husustaki faktörlerin başında da ziraatı modern araçlarla donatmak gelir. Sıralanan bu nedenler Türkiye tarımında makineleşmeye geçilmesini zorunlu kılmıştır. Tarım Bakanlığı tarafından yapılan çalışmaların bir sonucu olarak tarımda her türlü ziraat işlerini yürütmek amacıyla 1938 yılında Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kurulmuştur. Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na bağlı olarak kurulan Ziraat Aletleri Fabrikaları, 1944 yılına kadar Türkiye tarımının makineleşme eğiliminde önemli bir rol üstlenmiştir. Adı geçen fabrika ilerleyen yıllarda Ziraat Donatım Kurumu adını alacak olan kuruma bağlanmış ve bu kurumun çatısı altında faaliyetlerini yürütmüştür. Çalışma İsmet İnönü dönemini ele almaktadır. Bundan dolayı belirlenen dönemde gerçekleşen faaliyetleri kapsamaktadır. Bu çalışmada yukarıdaki kurumların kuruluşları ele alındıktan sonra Ziraat Aletleri Fabrikaları'nın faaliyetleri Umûmi Murakabe Heyeti raporlarına göre ele alınacaktır. Böylece bu kurumun Türkiye açısından önemi rakamlarla açıklanacaktır. Konu hakkında bilgi verilirken öncelikle arşiv belgelerinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerinden, süreli yayınlardan, telif ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ziraat Donatım Kurumu, Devlet Ziraat İşletmeleri, Ziraat Aletleri Fabrikası, Umûmi Murakabe Heyet, Tarım.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Aydıntepe MYO, Ortak Dersler Bölümü,
(ugurucar@bayburt.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-4409-2627).

ACCORDING TO THE REPORTS OF THE PUBLIC SUPERVISORY COUNCIL,
THE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL
TOOLS AND MACHINERY FACTORIES (1942-1950)

Abstract

In order to meet basic needs with population growth, agricultural production should be increased and mechanization in agriculture should be at a sufficient level along with other factors to achieve this. goal of obtaining a quality, cheap and abundant crop can only be achieved by accomplishing a lot of work in a short and short time. One of the main factors in this regard is to equip agriculture with modern tools. These reasons listed necessitated the transition to mechanization in Turkish agriculture. As a result of the work done by the Ministry of Agriculture, the State Agricultural Enterprise Institution was established in 1938 to carry out all kinds of agricultural works in agriculture. Agricultural Equipment Factories, established under the State Agricultural Enterprises Institution, played an important role in the mechanization trend of Turkish agriculture until 1944. In the following years, the said factory was connected to the institution that would take the name of the Agricultural Equipment Institution and carried out its activities under the roof of this institution. study deals with the İsmet İnönü period. Therefore, it covers the activities that take place in the specified period. In this study, after considering the establishments of the above institutions, the activities of the Agricultural Equipment Factories will be discussed according to the reports of the General Management Board. , the importance of this institution for Turkey will be explained in figures. While providing information on the subject, first of all, archive documents, Turkish Grand National Assembly Officer Cerides, periodicals, copyright and research works were used.

Keywords: *Agricultural Supply Department, State Agricultural Enterprises Agency, Agricultural Tools and Machinery Factory, Public Supervisory Council, Agriculture.*

Giriş

Tarım sektörü, tarım alet ve makinaları imalat sanayii sektörü tarafından üretilen ürünlerin pazarı konumundadır. Dolayısıyla tarım sektöründe ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz gelişmeler doğrudan ziraat sektörüne yansımakta, bu sektördeki sonuçlar da dolaylı biçimde tarım sektörünü etkilemektedir.¹ Başka bir ifade ile bahse konu olan iki sektör bir sebep-sonuç ilişkisi içindedir.² Bundan dolayı ziraat aletleri ve makinaları sektörünün tarım sektörü içindeki payı dikkate alınmaksızın bağımsız bir alan olarak ele alınması ve uygulanması düşünülemez.³ Etkili, faydalı, rasyonel üretim ve verimin arttığı bir tarım sektörü için belirlenen hedefler, tarım aletleri ve makinalarına ilişkin plan çalışmalarında dikkate alınmak zorundadır.⁴ Dönemin şartları dikkate alındığı takdirde, tarım sektöründe arzulanan düzeye ulaşmak için makineli tarımın yaygınlaşması kaçınılmazdır.⁵

Türkiye topraklarının 1930'lu⁶ yıllarda %10,9'u tarla arazisi, %2,6'sı bağ ve bahçe, %15'i tarım yapılabilecek yedek arazi, %31,1'i mera ve çayır, %31,1'i orman ve çalılık, %27,3'ü tarıma elverişsiz arazi olarak tespit edilmiştir.⁷ Bu rakamlara göre Türkiye'de boş arazi tarım yapılan araziden daha fazladır. Tarımsal üretimin eksik olmasının topraktan değil, emek ve sermayeden

- 1 Kerem Karabulut ve Hikmet Akyol, "Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950)", *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, C. 6, S. 11, Bahar 2017, s.71.
- 2 Sevilay Özer, "Demokrat Parti Dönemi Ziraî Makineleşme Hareketi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, Nisan 2014, s.63-65.
- 3 Zeynep Dernek, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", *Süleyman Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2006, ss.7-8.
- 4 Mahmut Tekin ve Berna Sarıkaya, "Tarım Alet ve Makineleri Sektörünün Gelişimi: Konya İşletmelerinin İncelenmesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Dr. Mehmet Yıldız Özel Sayısı*, 2014, ss.234-235.
- 5 Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarım Alet ve Makinaları Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2001, s.2.
- 6 Bu dönemin en önemli özelliği ise alınan bütün önlemlerin başarıya ulaşma oranının yüksek olmasıdır. Uygulanan programlarla birlikte Türkiye ekonomisi yavaş da olsa modern bir yapıya bürünmekte, alt yapısı ve kurulmakta olan endüstri ile parlak bir geleceğe adım atmaktaydı. Büyük umutlarla uygulamaya alınan Birinci Beş Yıllık Sanayii Planı (1933-1937) büyük oranda gerçekleşmiştir. Bu nedenle BBYS'ın kurumsallaşmaya katkıları da önemlidir. Adı geçen plan sayesinde Devletçilik uygulanabilir bir iktisat modeli olarak kurumsallaşmıştır. Planın yürütülebilmesi için İktisadi Devlet Teşekkülleri oluşturulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Hasan Özyurt, "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", *Istanbul Journal of Sociological Studies*, Güz 2011, s. 120-126; uygulanan sanayi planının çıktıklarına somut örnek vermek konunun önemini ortaya koyacaktır. 1935-1936 yıllarında Türkiye gelirinین %70'i tarım sektörünün çeşitli faaliyetlerinden elde edilmiştir. Yine 1937 yılında ziraî alanda yapılan ihracat, genel ihracat içinde %93,6'sına karşılık gelmektedir. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere bahse konu olan dönemde tarım ekonomisi önemli bir yere sahiptir. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, ss.449-450.
- 7 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları*, Türkiye'de Tarımsal Yapılar, Şevket Pamuk ve Zafer Toprak (Der.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, ss.38-40.

kaynaklandığı açıktır.⁸ Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında sermaye Türk köylüsü için kıt bir faktör olarak kabul edilmektedir.⁹ Bundan dolayı ekonomide Devletçilik politikası zorunlu olarak uygulanmaya başlanmıştır.¹⁰ Emeğe gelince, nüfus yoğunluğunun az olması ile var olan emeğin de tıpkı sermaye gibi etkin bir şekilde kullanılmadığı görülmektedir.¹¹ Cumhuriyet Dönemi'nde emeğin büyük kısmı tarımda istihdam edilmektedir.¹² Büyük çiftlikler bu dönemde önemli ölçüde istihdam sorunuyla karşılaşmışlardır. Bu sebepler makineli tarıma giden süreci hızlandırmıştır.¹³

Tarım sektörü, gelişmekte olan tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ekonominin temelini oluşturmaktadır.¹⁴ Buna karşın gelişmiş olan ülkelerde ise tarım, ülkenin kendi kendine yeterliliği ve katma değerli üretim gerçekleştirmesi açısından önemli bir yere sahiptir.¹⁵ Yeterli tarımsal üretimi gerçekleştiremeyen toplumların gelişemediği bilinmektedir.¹⁶ Bu nedenle her ülkede tarım kesimi artık üretim için yapılan büyük yatırımlarla, bilimsel ve teknolojik kaynaklarla desteklenmektedir.¹⁷ Tarımsal üretimde insanın el emeği ve gözetiminin ikinci planda kaldığı ve makine kullanımının arttığı bir sistem olarak tanımlanan tarımsal mekanizasyon, diğer teknolojiler gibi üretim artışına doğrudan etkili değildir. Fakat tüm üretim teknolojilerinin uygulanabilmesi için zorunlu ve gerekli görülmektedir.¹⁸ Tarımda makinenin kullanılmasıyla birlikte hastalık ve haşerelere karşı etkili mücadele edilmekte ve ekim alanlarında da artış görülmektedir.¹⁹ Ayrıca ziraat aletleri ve makineleri sayesinde birim alandan elde edilen ürünler daha bol ve kaliteli bir şekilde tamamlanabilmektedir. Bundan dolayı tarımda ileri mekanizasyon uygulamalarına ihtiyaç duyulmaktadır.²⁰

8 Cevat Geray, "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 3, 1966, ss.53-56.

9 M. Esat Sümer, "Yurdumuzun Ziraî Kalkınması", *Tarım Bakanlığı Dergisi* S. 10, 1948, s. 4.

10 Haluk Cillov, *Tarım ve Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Kalkınmadaki Rollerini*, C. 1, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971, ss.247-250.

11 T.C. Ziraat Vekâleti, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınması Yayını, İstanbul, 1938, ss.299-300.

12 Hüseyin Topuz, "Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C. 12, S. 3, 2007, s. 382.

13 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, ss.107-109.

14 Desmond L. W. Anker, "Ziraatın Makineleşmesinin Neticesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1, 1956, ss.25-27.

15 Gülten Kazgan, *Tarım ve Gelişme*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.241.

16 Mustafa Yahya Metintaş ve Mehmet Kayıran, "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, 2016, ss.53-54.

17 Reşat Aktan, *Türkiye Ziraatında Produktivite*, 1. Baskı, Millî Produktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1966, ss.16-18.

18 *Ulus*, 2 Temmuz 1949, s.3.

19 Fadıl Hakkı Sur, "Türkiye'de Makineli Ziraat Mevzuu", *Türk Ekonomisi*, Yıl 12, S. 131, 1954, s.153.

20 Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarım Alet ve Makinaları...*, ss.4-5.

Nüfus artışıyla²¹ birlikte insanların gereksinimlerini karşılamak için birim alandan daha fazla verim, beklenti, ihtiyaç ve kullanıma uygun ürün elde etme düşüncesi tarım sektörünün temel amaçlarının başında gelmektedir.²² Bu amacın gerçekleşmesi ise teknolojinin etkin bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Birim alandan elde edilen ürünün artırılmasında, gübreleme, sulama ve ilaçlamanın yanında gerekli gücün temini de çok önemli bir yere sahiptir.²³ Bu gücün temin edilmesi için özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde az miktarda traktör, çok miktarda da iş hayvanı kullanılmıştır.²⁴ Bu durumun değişmesi ve birim alandan alınan verimin artırılması için makineli tarımın daha yaygın hale gelmesi gerekmektedir.²⁵ Dönemin şartları dikkate alınarak mekanizasyon çalışmalarına hız verilmiştir. Bunun ilk adımı ise Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'nun 1938 yılında kurulmasıdır. Bu alanda bir diğer önemli gelişme ise Ziraî Donatım Kurumu'nun kuruluşudur.²⁶

1938 yılında Ankara'da "memleketimizde radikal bir köy ve ziraat kalkınma savaşını programlaştırmak" amacıyla Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi düzenlenmiştir.²⁷ Bahse konu olan bu organizasyon ele aldığı konular itibarıyla Cumhuriyet'in başlangıcındaki tarım tarihine ışık tutacak niteliktedir.²⁸ Kongrede Orta Anadolu çiftçiliği için gerekli tedbirler, yeni ziraat metotları, ziraat alet ve makinelerin tarımda kullanılması gibi ziraat için gerekli olan temel konular ele alınmıştır.²⁹ Burada ziraat alet ve makinelerine daha fazla dikkat çekilmiştir.³⁰ Tarım alet ve makinelerinin arazi koşullarına uygun olan İç Anadolu'da birçok işletmede hâlâ kara sapan gibi ilkel tarım aletlerinin kullanıldığına vurgu yapılmaktadır.³¹ Hatta bazı bölgelerde hâlâ iptidai sürgü ve kültivatörlerin yaygın

21 1927 yılında Türkiye'de nüfusun %75'i, 1960 yılında da %68'i köylerde yaşamaktadır. Buna göre 1927 yılından 1960 yılına kadar ülkede ancak %7'lik bir dilimde şehirleşme olduğu ve büyük yoğunluğun halen köylerde yaşadığı açıktır. Geçen çeyrek asırlık süre zarfında köylerden şehirlere doğru nüfus göçü olmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri sanayileşmeye ülkenin büyük bölümünde geçilememiştir. Bununla birlikte şehir yaşamının zorlukları da eklenince ve geleneksel yaşantının da etkisiyle nüfus daha çok tarım, hayvancılık ve diğer mesleklerle kırsal bölgelerde yaşamaya devam etmiştir. Bundan dolayı tarım halkın büyük kesimi için temel geçim kaynağı olmaya devam etmiştir. Bunun için tarımda makineleşme ve birim alandan alınan verim önem arz etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Yüksel Kaştan, "Cumhuriyet Dönemi'nde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1, Bahar 2010, s.67.

22 "Ziraatımızın Kalkınması İçin Bakanlıkça Hazırlanan Beş Yıllık Program ve Plan", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl. 26, S. 107, s.149.

23 Zafer Toprak, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, ss.22-25.

24 Abdullah Aysu, *Türkiye'de Tarım Politikaları*, Özgün Yayınları, İstanbul, 2001, ss.21-25.

25 Süleyman Kadayıfçılar, *Türkiye Ziraatının Mekanizasyon Durumu*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, ss.5-8.

26 Devlet Planlama Teşkilatı, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarım Aletleri ve Makinaları İmalat Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 1971, s.1.

27 *Son Posta*, 16 Aralık 1938, s.1.

28 *Akşam*, 28 Aralık 1938, s.12.

29 *5 Senelik Tarımsal Kalkınma Programı*, T.C. Tarım Bakanlığı Neşriyatı, Ankara, 1949, ss.70-80.

30 *Yeni Asır*, 29 Aralık 1938, s.4.

31 *Anadolu*, 29 Aralık 1938, s.6.

olarak kullanılmasının ülke tarımı için olumsuz olduğu dile getirilmiştir.³² Modern tarım aletleri kullanılmadığı için toprak işlemlerinin kusurlu ve kötü olduğu, bundan dolayı hatalı toprak işlemlerinin de kuraklık tehlikesine sebep olduğu ifade edilmiştir.³³ Gelişmiş ülkelerin devlet politikası tarımda kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve fazlasını ihraç ederek para kazanmaktır.³⁴ Kazanç, herhangi bir ürün ve mahsulü iyi, ucuz ve bol miktarda dünya piyasasına sunmakla elde edilir. Bunun için her ülke başta bilgi olmak üzere en iyi araç-gereçleri kullanmaktadır.³⁵ Türkiye’de iktisadi hayatın tarıma dayandığı Cumhuriyet Dönemi’nde ziraat ve üretim konuları başta geldiği için diğer ülkelerle her hususta rekabet etmek amacıyla tarım üretiminin hem kalite hem de miktar itibarıyla yükseltilmesinin yolu makineli tarımın etkin şekilde kullanılmasına bağlıdır.³⁶ Bu gibi sebeplerden ötürü makineli tarıma geçilmesi elzemdir.³⁷

Kongrede ziraat alet ve makineleri için belirlenen tedbirler şu şekilde sıralanmaktadır: üretim metotlarının ıslahı ve modern kuru ziraatın yapılabilmesi için gereken makine ve aletler en kısa sürede çiftçiye ulaştırılmalı, aynı zamanda Anadolu çiftçisine makine ve aletlerin doğru bir şekilde kullanılması öğretilmelidir.³⁸ Köylüye acil ulaştırılması gereken aletler ise başta pulluk olmak üzere, geniş kaz ayaklı kültivatörler, tırmık, mibzer, tınoz ve temizleme makinesidir. Sıralanan bu alet ve makineler köylüye ulaştırıldığı takdirde çiftçiler modern kuru tarımı yapabileceklerdir. Böylece kuraklığa karşı önemli bir mücadele kendiliğinden başlamış olacaktır. Bununla birlikte hasat ve harman da zamanında tamamlanacaktır. Ayrıca iyi, hastalıktan arınmış tohum üretilebilecek, temiz hasat yapılmış olacaktır.³⁹ 1938 yılında gerçekleştirilen kongrede ele alınan konular 1950 yılına kadar izlenen tarım politikasını etkilemiş ve bu tarihe kadar olan uygulamalar buna göre şekillenmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği ekonomik yük bu politikaların uygulanmasını kısmen de olsa engellemiştir. Türkiye’de ekonominin temeli tarıma dayalı olduğu için bu tedbirler önem arz etmektedir.⁴⁰ Bununla birlikte Cumhuriyet Dönemi’nde ziraatın bilimsel esaslara dayandığı ve modern bir zirai eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve yayım hizmetlerinin program kapsamına

32 *Uyanış*, 5 Ocak 1939, s.12.

33 T.C. Ziraat Vekâleti, *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi*, Kongre Yayını B Serisi Bölüm 4, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938, s.27.

34 Cengiz Atlı, “Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye’de Tarımsal Durum (1923-1937)”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, S. 1, 2020, s.58.

35 İlker Parasız, *Kalkınma Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2005, ss.127-130.

36 Cengiz Atlı, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Tarım Politikası (1945-1946)”, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu*, Şanlıurfa, 12-14 Nisan 2018, s.105.

37 *Halkın Sesi*, 31 Aralık 1939, s.1.

38 “Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu”, *İktisadi Yürüyüş*, S. 3, Ocak 1940, s.10.

39 T.C. Ziraat Vekâleti, *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi*, ss.28-29.

40 Arzu Varlı, “Devletçilik Politikalarının Tarım Kesimi Üzerindeki Etkileri (1930-1940)”, *Öneri Dergisi*, C. 10, S. 38, Ekim 2012, s.116.

alandığı görülmektedir.⁴¹ 1933 yılından Ankara'da kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü 1948 yılında Üniversiteler Kanuna Ek Kanun ile Ankara ve İstanbul üniversitelerine katılması bu yönde alınmış bir karardır.⁴²

Ele alınan çalışmada öncelikle Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)'nin denetimini yapan Umûmi Murakabe Heyeti'nin kuruluşuna değinilecektir. Bahse konu olan bu kurum hakkında bilgi verilmesinin sebebi ise Ziraat Aletleri ve Fabrikaları'nın faaliyetleri Umûmi Murakabe Heyeti raporları⁴³ dikkate alınarak incelenmiştir. Daha sonra çalışmanın öznesi konumunda olan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (DZİK)'nin ve Türkiye Ziraî Donatım Kurumu (ZDK)'nin kuruluşları hakkında bilgi verilecektir. Son olarak ise çalışmanın doğrudan ele aldığı Ziraat Aletleri ve Makinaları Fabrikaları'nın faaliyetlerine değinilecektir. Böylece sıralanan bu kurumların Türkiye tarımı içindeki yeri ve önemi ortaya çıkacaktır. Çalışmanın ana amacı Ziraat Aletleri ve Makinaları Fabrikaları'nın Türk çiftçisi açısından önemini ortaya koymaktır. Bir diğer amaç ise müessesenin özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetlerini ve Türkiye tarımına olan katkılarını sayısal verilerle açıklamaktır. Çalışmada başta arşiv belgeleri olmak üzere resmî ve süreli yayınlardan, telif ve tetkik eserlerden yararlanılacaktır.

1. Umûmi Murakabe Heyeti'nin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nde devletin gelir ve giderlerinin devlet adına denetlenmesi amacıyla ilk yüksek denetim kurumu Divan-ı Âli-i Muhasebe⁴⁴

41 Nurullah Kırkpınar, "Türkiye'de Ziraî Eğitim (1923-1963)", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2022, s.33.

42 Cemalettin Yaşar Çiftçi, *Kuruluşunun 75. Yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü: 1933-1948*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 2008, s.52.

43 Adı geçen kuruma ait raporlar toplu olarak hazırlanmaktadır. Bundan dolayı raporların mahiyetine değinmek yerinde olacaktır. Umûmi Murakabe Heyeti raporları heyet tarafından yıllık olarak düzenlenmektedir. Bu raporlar denetlenen kurumun idari, mali, iktisadi, ticari vb. çok yönlü faaliyetlerini ele aldığı için nicel olarak sayfa sayıları hayli yüksektir (Bir kuruma ait bir yıllık değerlendirme raporları ortalama 500-1000 arasında değişmektedir). Ciltler şeklinde hazırlanan raporlar kurumun verileriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Veriler arasında farklılıklar bulunduğu takdirde ise nesnel bir değerlendirme biçimi ile faaliyetlerin eksiklikleri dile getirilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. BCA, 37-10-0-0/54-0-0/ BCA, 37-10-0-0/60-0-0.

44 Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu malî problemin çözümü Sultan Abdülaziz'in 19 Ocak 1862 tarihli bir Hatt-ı Hümayûn'u ile ortaya konulmuştur. Bu belgede, devletin önceki asırlarda zaruri ve olağanüstü durumlardan dolayı meydana gelen masrafın bir takım borca sebep olduğu ve bunun sürekli tekrarlanması sebebiyle altından kalkılamayacak miktarlara ulaştığı, borcun bir kısmını kapatmak için de defalarca para basıldığı ve bu durumun hazineyi sıkıntıya düşürmüş olduğu dile getirilmektedir. Devletin malî politikalarına yön veren Maliye Nezareti'nin Tanzimat'tan hemen önce kurulmuş olması sebebiyle oturmuş ve sistemli bir yapısı mevcut değildi. Maliye Nazırı, Meclis-i Vükelâ'nın bir üyesi olup, ülke yönetiminde söz sahibidir. Nazır, kamu gelirlerinden merkezi hazineye gönderilen paralı tahsil ve muhafaza etmekle sorumludur. Ayrıca vergilerin tahsilatı konusunda sürecin takibi ve denetiminden mesuldür. Mali yönetimin Meclis-i Vükelâ tarafından görüşülen ve kararlaştırılan icraatları maliye nazırı tarafından yürütülmektedir. Ancak nazır, Osmanlı Devleti'nin malî politikalarının uygulanmasında tam anlamıyla söz sahibi değildir.

adıyla 1862 yılında kurulmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde ise 1920-1923 yılları arasında bu kurum faaliyette bulunmamış, 1923 yılında Divan-ı Muhasebat⁴⁵ adıyla yeniden kurulmuştur. 1930'lu yılların başından itibaren Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşümler doğrultusunda kamunun ekonomik alandaki ağırlığı giderek artmış ve devlet kamu sermayeli kuruluşların (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) oluşturma süreci başlamıştır. Kamu sermayeli kuruluşların nitel ve nicel olarak ağırlıklarının artması ise bunların parlamento adına denetimlerinin nasıl yapılacağını gündeme getirmiştir. Devlet sermayesiyle faaliyet gösteren müesseselerin faaliyetleri ve hesapları Divan-ı Muhasebat tarafından özel kanunlarındaki izinlerin ölçülerine ve takip ettikleri hesap usullerine göre incelenmektedir. Bununla alakalı olarak mecliste müzakereler yapılmıştır. Bunun için Divan-ı Muhasebat kanun maddelerinde değişiklik yapılması gündeme gelmiştir. Ancak kanun maddelerinde değişiklik yapılsa bile devlete ait bu müesseselerin murakabe hakkı yine var olacaktır. Çünkü kanun maddesinde açıkça "*hususî kanunlara göre Divan-ı Muhasebatın kontrolüne tâbidir*" denilmektedir. Bunun üzerine yapılan müzakerelerde diğer mebuslar tarafından da murakabe meselesinin⁴⁶ daha müsait bir zamanda kapsamlı olarak ele alınması yönünde mutabık kalınmıştır. Bu konuda özellikle dönemin İktisat Vekili Celal Bayar yeni bir kanun düzenlenmesi gerekliliğine değinmektedir.⁴⁷

Bunun sebebi ise bütün malî faaliyetlerin tek elden yönetilmesinden ileri gelmektedir. Yine Maliye Nezareti, merkez ve taşra teşkilatının gelir ve giderlerini sistemli olarak denetleyememektedir. Çünkü merkez ve taşra teşkilatlarının gelir ve giderleri düzenli bir kayıt sistemine dâhil olmadığından bu denetim verimli yapılamamaktadır. Bunun üzerine "*...Hazine-i Devlete gelen vâridâtın mecarisinde telef olmayarak doğruca getirilmesi kâidesinin ibaret olub bu dahi her devlette olduğu gibi umur-ı hesâbiyesinin bir Mahkeme-i Kübrây-ı tetkike havalesiyle hâsıl olacağına ve Diwan-ı Âlî-i Muhâsebe nâmıyla bir meclis teşkili tahattur olunarak bunun Nizâmı Lâyihası derdest-i tanzim ve takdim olup...*" ifadeleriyle 29 Mayıs 1862 tarihinde Divan-ı Âlî-i Muhasebe kurulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Salih Kış, *Divan-ı Muhasebat (1862-1908)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2012, ss.24-29.

45 Divanı Muhasebat, Teşkilat-ı Esasiye kanununun yüzüncü maddesi hükmüne göre Büyük Millet Meclisi'ne bağlı ve devletin bütün gelir ve giderleriyle mallarını ve hesaplarını devlet adına bu kanun hükümlerine göre murakabe ve devlet mallarını kabız, sarf, idare ve muhafaza edenlerin hesaplarını tetkik ve muhakeme ile mükellef bir heyettir. Bu kanuna göre Muhasebe-i Umûmiye Kanunu vs. kanunlarla istisna edilenler hariç olmak üzere Umûmi ve mülhak bütçelerden Divanı Muhasebatın izni olmaksızın hiçbir surette sarfiyat yapılamaz. Bu bütçelerden harcamadan önce izin istisna edilen çalışmaların evrakı sarftan sonra izne tabidir. Detaylı bilgi için bkz. Divan-ı Muhasebat Kanunu, *Resmî Gazete* 2735, (25 Haziran 1934), Kanun No: 2514, md. 87/1,13.

46 Özellikle devlet sermayeli kurumların murakabesinde yaşanan sorunlar mebuslar ve bakanlar tarafından tartışma konusu olmuştur. Dönemin Maliye Vekili Ali Fuad Ağralı bu konu hakkında: "*şimdiye kadar devlet sermayesile teessüs etmiş olan müessesatı arzu edildiği halde istediğimiz şekilde tetkik ve murakabeye muvaffak olamıyorduk. Bu kanunla muhasebe-i Umûmiye müdürü Umûmisi hesap usullerini o müesseselerle müştereken tetkik ve tespit edecektir. Bu suretle arzu ettiğimiz murakabe oralarda da kuvvetle temin edilmiş oluyor*" şeklinde sözlerini beyan etmiştir. Ancak bu kanun diye bahsedilen kanun düzenlenmesi *Maliye vekâleti teşkilat ve vazifeleri hakkında kanun layihası ve maliye ve bütçe encümenleri mazbataları kanunudur*. Bu kanun tartışılırken devlet sermayeli kuruluşların denetlenmesi de gündeme getirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM Z.C.)*, Devre 5, Yasama Yılı 2, C. 11, Birleşim 63, 15 Mayıs 1936, ss.78-79.

47 *TBMM Z.C.*, Devre 4, Yasama Yılı 4, C. 22, Birleşim 49, 10 Mayıs 1934, ss.88-90.

Devlet sermayesiyle kurulan mali müesseselerin Divan-ı Muhasebat murakabesine tabii olup olmaması hakkında mecliste müzakereler yapılmıştır. KİT'lerin Divan-ı Muhasebata sadece şekil olarak tabii olması yönünde görüşler beyan edilmiştir. Özellikle Devletçilik politikasının benimsenmesiyle birlikte devlet destekli teşekküller kanun ve nazariye bakımından olduğu kadar, millî ekonomi gerekleri açısından da birinci derecede öneme sahiptir. Bu önemli kurumların kapsamlı bir şekilde murakabeye tabi olması zorunludur. Fakat bu murakabe resmî dairelerin bünyesinde bulunan dar ve sıkı formalite şeklinde olmamalıdır. Ticari veya endüstriyel bir teşekkülün önemli noktaları olan inisiyatif ve hızlı karar alabilen, her faaliyetin bünyesindeki hususiyetler ve icaplara uygunluk gibi iş tekniği gerekliliğini kavrayan bir tarz olması üzerinde durulmuştur. Uzun tartışmalar sonucunda 17 Haziran 1938 tarihinde devletin gelir ve giderlerinin parlamento adına denetlenmesi için Umûmi Murakabe Heyeti kurulmuştur.⁴⁸ Yusuf Ziya kurumun ilk başkanı olarak göreve başlamıştır.⁴⁹ Özellikle ulusal basında Umûmi Murakabe Heyeti'nin kuruluşu hakkında pozitif düşünceler dile getirilmiştir. Ulus gazetesinin 29 Ocak 1939 tarihli sayısında bahse konu olan teşekkülün ülke sanayisi için faydalı olacağına dikkat çekilmiştir.⁵⁰

Dönemin iktisat politikası gereği Devletçilik uygulaması hayata geçirilmiştir. Bunun da doğal sonucu olarak KİT'ler kurulmuştur. Dönemin siyasi rejiminin ana prensiplerinden olan Devletçilik, sanayi ve iktisat sahasında özel teşebbüslerin kuramayacağı sanayii ve işletmeler devlet tarafından kurulmuş, ülke ekonomisine faydalı kurumlar kazandırılmıştır. Bu kurumların denetlenmesi için 3460 sayılı kanun ile kurulan Umûmi Murakabe Heyeti'nin başlıca görevleri şu şekildedir: kamu sermayeli müesseselerin idare şekil ve tarzlarını kuruluş amaçlarına, iktisadi, ticari ve sınaî esas ve icaplara uygun, verimli ve rasyonel bir şekilde yürütülüp yürütülmediğini mevcut şartlara göre benzer müesseselerle karşılaştırmalı maliyet hesaplarını⁵¹ her hesap yılı içerisinde en az bir defa tetkik, tahkik ve murakabe etmek ve buna dair raporlarını İktisat Vekâleti ile ilgili Vekâlete ve teşekküle vermektir.⁵² Özellikle KİT'lerin umumi murakabesiyle meşgul olacak bu teşekkülün kurulması bile ülke sanayisi ve iktisadi faaliyetleri için önemli bir adımdır.⁵³

Elde edilen verilerden anlaşılacağı üzere KİT'ler ile Umûmi Murakabe Heyeti birbirlerini tamamlayan iki unsurdur. DZİK ve ZDK, KİT olarak faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Bundan dolayı çalışma doğrudan Ziraat

48 Detaylı bilgi için bkz. TBMM Z.C. Devre 5, Yasama Yılı 4, C. 26, Birleşim 77, 17 Haziran 1938, s. 190; ayrıca 3460 sayılı kanun için bkz. Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatı ile İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 3950 (4 Temmuz 1938), Kanun No: 3460.

49 *Haber Gazetesi*, 19 Aralık 1938, s.2.

50 *Ulus*, 29 Ocak 1939, s.8.

51 *Tan*, 11 Mayıs 1938, s.10.

52 *Akşam*, 1 Aralık 1940, s.2.

53 *Haber Gazetesi*, 19 Aralık 1938, s.2.

Aletleri ve Makinalarını, dolaylı olarak da Umûmi Murakabe Heyeti'ni ele almaktadır. Bu kuruluşlar faaliyet gösterdikleri dönemde ülke tarımına önemli katkılar sağlamışlardır. Adı geçen kurumların her zaman en iyiye ulaşması için denetlenmesi bu açıdan zaruridir. Demokratik sistemlerde iktidarın, kurum ve kuruluşların faaliyetlerinin yasalara ve kurallara uygunluğunun denetlenmesi önemli bir süreçtir. Umûmi Murakabe Heyeti bu görevi kamu adına gerçekleştirerek önemli bir görevi yerine getirmiştir.

2. Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'nun Kuruluşu

Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, 1938 yılında Ziraat Vekâletine bağlı olarak kurulmuştur.⁵⁴ Adı geçen kurum bölgelere göre ziraat türlerini, usullerini ve sanatlarını halka göstermek ve uygulamada rehberlik etmekle görevlendirilmiştir.⁵⁵ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihinde bu kurumun kuruluşundan önce meclis açış konuşmasında tarımın önemine dikkat çekmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: *“Millî ekonominin temeli ziraattir. Bunun içindir ki, ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır. Fakat bu hayati işi, isabetle amacına ulaştırabilmek için ilk önce, ciddi etütlere dayalı ziraat siyaseti tespit etmek ve onun içinde her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir ziraat rejimi kurmak lâzımdır. Bu siyaset ve rejimde önemli yer alabilecek noktalar başlıca şunlar olabilir: Bir defa Memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle bölünemez bir mahiyet alması... Küçük, büyük bütün çiftçilerin iş vasıtalarını arttırmak, yenileştirmek ve korumak tedbirleri vakit geçirilmeden alınmalıdır... Memleketi; iklim, su ve toprak verimi bakımından, ziraat bölgelerine ayırmak icap eder. Bu bölgelerin her birinde köylülerin, gözleriyle görebilecekleri, çalışmaları için örnek tutacakları verimli, modern ve pratik ziraat merkezleri kurulmak gerekir.”⁵⁶*

Dönemin Başbakan'ı olan Celal Bayar, 1937 yılında meclise sunduğu gerekçede Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hazineye bağışladığı⁵⁷ çiftlik⁵⁸ ve

54 BCA, 37-10-0-0/1-0-0.

55 *Türkdili Gazetesi*, 12 Ocak 1938, s.1.

56 TBMM Z.C., Devre 5, İçtima Yılı 4, C. 22, Birleşim 1, 1 Kasım 1937, s.4.

57 Ebedi Şef Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın hazineye bağışladığı çiftliklerin değeri o tarihte 4 milyon Türk lirası değerindedir. Detaylı bilgi için bkz. *Halkın Sesi Gazetesi*, 8 Ocak 1938, s. 1.

58 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, kendisine ait çiftlik ve müesseseleri devlete bağışlarken “13 sene devam eden çetin çalışmaları esnasında faaliyetlerini, buldukları iklimin yetiştirdiği her çeşit mahsulâtın başka her nevi ziraat sanatlarına da teşmil eden bu müesseseler, ilk senelerden başlayarak bütün kazançlarını inkişaflarına sarf ederek büyük küçük müteaddid fabrika ve imalathaneler tesis etmişler, bütün ziraat makina ve aletlerini yerinde ve faydalı şekilde kullanarak bunların hepsini tamir ve mühim bir kısmını yeniden imal ederek tesisat vücuda getirmişler, yerli yabancı birçok hayvan ırkları üzerinde çift ve mahsulât bakımından yaptıkları tetkikler neticesinde bunların muhite en elverişli ve verimli olmalarını tespit etmişler, kooperatif teşkili suretiyle veya aynı mahiyette başka suretlerle civar köylülerle beraber faydalı şekilde çalışmışlar. Bir taraftan da iç ve dış piyasalarla dâimi vaziyeti temasta bulunmak suretiyle faaliyetlerini ve istihallerini bunların isteklerine uydurmuşlar, bugün

kurumların idaresini yürütmek ve bunun dışında aynı kapsamda bulunan kuruluşların yönetimi için özel bir kanuna ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir.⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk tarafından bağışlanan bu çiftlik ve müesseselerin,⁶⁰ Ziraat Vekâleti tarafından yönetilen çiftliklerle aynı düzeye getirilebilmesi için hepsinin tek çatı altında idare edilmesi ziraat çalışmaları için faydalı görülmüştür.⁶¹ Ayrıca dönemin ziraat alanında çalışmaları bulunan Dr. Esad Ahmet Bozkaya 1940 yıllarından itibaren Türkiye ziraatını kendi üretimi ile donatabilecek bir Türk ziraat aletleri fabrikası ve endüstrisine ve bunun için gerekli olan teknik ve ilmi teşekküllerin oluşturulmasına dikkat çekmektedir.⁶² Ulusal basında ziraat bölgelerinin her birinde köylülerin çalışmalarını yakından takip edebileceği ve bu çalışmalar için kendilerine rehber olabilecek ziraat merkezilerinin önemine vurgu yapılmaktadır.⁶³ Bu gelişmelerle birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin 8 Ocak 1938 tarihli oturumunda dönemin İktisat Vekili B. Şakir Kesebir'in teklifi üzerine ruznamede bulunan Devlet Ziraat İşletmeleri hakkında kanun layihası müstacelen müzakere ve kabul edilmiştir.⁶⁴ Böylece Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu adında yeni bir kurum oluşturulmuştur.⁶⁵ DZİ 1938 yılında 11 bin dekar alanda faaliyete başlamıştır.⁶⁶ DZİ'nin kuruluş yılında Şefik Bakay kuruma müdür olarak atanmıştır.⁶⁷

Çalışmanın öznesi konumunda olan Ziraat Aletleri Fabrikaları ise ziraat aletleri fabrikasını işletmek, ürünlerini satmak, fabrika imalatı için sipariş almak, DZİ'ye bağlı çiftliklerin ve kombinelere makinelerini, tamir ve yedek parçalarını üretmek amacıyla kurulmuştur.⁶⁸ Daha önce Atatürk Orman Çiftliği'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Ziraat Aletleri Fabrikası, 1 Ağustos 1942 tarihinden itibaren 250.000 lira sermaye ile Ziraat Aletleri Fabrikası

her bakımdan verimli, olgun ve çok kıymetli birer varlık haline gelmişlerdir" şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. *TBMM Z.C.*, Devre 5, İctima Yılı 4, C. 22, Birleşim 25'e Ek Sıra Sayısı 61, 7 Ocak 1938, ss.1-2.

59 *Haber Gazetesi*, 5 Mart 1939, s.2.

60 Bu çiftlikler arasında bulunan Ankara Numune Çiftliği'nde 12 adet fabrika, 6 adet imalathane ve birçok da binalar bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. *Tan Gazetesi*, 8 Ocak 1938, s.1.

61 *Yeni İstanbul Gazetesi*, 19 Ocak 1950, s.3.

62 Esat Ahmet Bozkaya, "Türkiye'nin Ziraî Kalkınmasında Ziraî Alet ve Makinelerinin Rolü ve Bugünkü Durumu", *Ülkü*, C. 15, S. 88, 1940, s.365.

63 *Ulus*, 8 Ocak 1938, s.8.

64 *Kurun Gazetesi*, 8 Ocak 1938, s.2.

65 Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 3807 (13 Ocak 1938), Kanun No: 3308, md. 18/2-3.

66 "Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 136, 1945, s.13.

67 *BCA*, 30-18-1-2/82-4-17.

68 *Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Ziraat Aletleri ve Makinaları Fabrikaları Müessesesi 1970 Yılı Faaliyet Raporu*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1971, s. 5; Adı geçen fabrikanın telif ve tetik eserlerde direkt olarak Ziraî Donatım Kurumu'na bağlı olduğu geçmektedir. Ancak hem arşiv belgelerinde hem de Ziraî Donatım Kurumu kuruluş kanununda bile ZDK 1944 yılında kurulmuştur. Daha sonraki süreçte iki aynı fabrikanın ZDK çatısı altında birleştirilmesine karar verilmiş ve DZİ Ziraat Aletleri Fabrikaları 1945 yılından itibaren ZDK'ya bağlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. *BCA*, 37-10-0-0/2-0-0.

Müessesesine bağlanmıştır. Üretim kapasitesi sınırlı olmasına rağmen kapsamlı bir işletmeden ziyade küçük atölyeler şeklinde olan müessese, Türkiye ziraatı için önemli bir kuruluştur.⁶⁹

DZİ kurulmadan önce ziraî üretimin artırılması için ziraî aletler ABD başta olmak üzere birçok ülkeden ithal edilmektedir.⁷⁰ Bundan ayrı olarak İngiltere'den çiftçiler için ziraat makineleri alınması yoluna gidilmiştir.⁷¹ Yine Macaristan'dan gelen bir heyet Türkiye'ye başta ziraat aletler olmak üzere her nevi makine, demir, malzeme endüstri eşyası ithal edilebileceğini dile getirmişlerdir.⁷² Buradaki bilgilerden de açıkça görüleceği üzere özellikle ziraat aletleri alanında dışa bağımlılık göze çarpmaktadır. Böylece hem cari açık artmakta hem de döviz yurtdışına çıkmaktadır.⁷³ DZİ kurulduktan sonra yerli sanayi gelişmiş ve ülke tarımı için öz kaynaklar kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁴ Kurum, çiftlik ve tarlalara nazaran bölgeye uygun, faydalı ve verimli şekilde üretim yapılabilmesi için gerekli olan ziraî araçları temin ederek ülke tarımına katkılar sunmaya çalışmıştır.⁷⁵ DZİ, özellikle ziraatın çiftçiye maddi bir getiri kazandırmaz düşüncesinin ortadan kalkmasında etkili olmuştur.⁷⁶ DZİ, makineli tarımın halka ulaştırılmasında ve bu uygulamanın halk tarafından benimsenmesinde etkili olmuştur. Bu vesile ile deyim yerinde ise Türkiye tarımında dönüm noktasının başlangıcı olarak çalışmalarını yürütmüştür.

3. Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'nun Kuruluşu

Tarımın temel gelir kaynağı ve kalkınma aracı olarak görüldüğü Cumhuriyet Dönemi'nde hem modern tarım tekniklerinin kullanımının üreticiye gösterilmesi ve benimsenmesi hem de modern ziraî araç-gereç, makine ve ziraat aletlerinin üreticiye ulaştırılması⁷⁷ için çeşitli adımlar atılmıştır.⁷⁸ Tarım ülkesi olan Türkiye'de⁷⁹ ziraat aletleri sanayisinin kurulması yolunda yapılan

69 BCA, 37-10-0-0/23-0-0.

70 Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Tarım Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, Yıl. 3, S. 26, 1945, s.57.

71 *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1940, s.5.

72 *Akşam*, 27 Ocak 1940, s.6.

73 Şefik Bakay, "Ziraî Sahada Devlet Teşkilatı Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 120, 1944, s.19.

74 *Vakit*, 30 Mayıs 1940, s.2.

75 *Türkiye'de Ziraî Makinalaşma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954, ss.10-17.

76 Şevket Raşit Hatipoğlu, "Ziraatımızda Teknik Vasıtalar Meselesi", *Dönüm*, Yıl. 5, S. 1, Aralık 1939, ss.5-8.

77 Reşat Aktan, "Ziraî İstihsalde Makine Kullanılması Hâdisesinin Ekonomik Analizi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, 1954, s.42.

78 Kırkpınar, a.g.t., s.1021.

79 Tarımsal üretim hacmi, ekonomik gelişmeyle birlikte miktar olarak artarken, tarımsal gelir de artmaktadır. Buna karşılık tarımsal gelirin milli gelir içindeki kısmı ise azalmaktadır. Bu duruma sebep olan en temel etken; tarımsal ürünler talebinin gelir esnekliğinin düşük olmasıdır. Ekonomik gelişme süreci devam eden ülkemizde tarım sektörünün GSMH içindeki kısmı payının giderek azaldığı görülmektedir. Ancak, Türkiye'de tarım dışı sektörlerin özellikle de endüstriyel sektörün büyüme hızını tarımsal ürünlerin talebinin

çalışmalarda farklı müesseseler kurulmuştur.⁸⁰ Ancak bu kuruluşlar gerekli bir alt yapı olmadan kuruldukları için çiftçiye daha çok tüccar anlayışıyla yaklaşmış, onları yanlış yönlendirmeleri tarım sektörü üzerinde olumsuz tesirler bırakmıştır.⁸¹ Bu kuruluşlardan çeşitli makine, suni gübre ve mücadele ilaçlarını ziraat sahasını incelemeyen piyasaya sürmeleri sonucunda istenilen verimin alınmaması çiftçi üzerinde menfi tesir bırakmıştır.⁸² Ziraî alet ve makinelerin tarımla uğraşan kişilerde bilinçli bir şekilde kullanılmasını temin edecek yeni bir müessesenin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur.⁸³ Bu gelişmeler ışığında Millî Korunma Kanunu⁸⁴ kapsamında 28 Ocak 1943 tarihinde Türkiye Ziraî Donatım Kurumu⁸⁵ hakkındaki 430 sayılı karar yürürlüğe konulmuştur.⁸⁶ ZDK, Türkiye’de büyük ölçüde ihtiyaç duyulan donatım malzemelerini çiftçinin kalkınması ve ziraatın geliştirilmesi için ziraî araç-gereçleri temin etmek ve tanıtmak amacıyla 50 milyon⁸⁷ lira sermaye ile faaliyete başlamıştır.⁸⁸

gelir esnekliği ile açıklamak oldukça zordur. Bundan dolayı tarımın endüstriye göre daha yavaş büyümesine sebep olarak tarımda kullanılan üretim teknolojisinin eksikliği ve endüstrileşmeyi teşvik edici politikaların izlenmesi gösterilebilir. Detaylı bilgi için bkz. Adem Doğan, “Ekonomik Gelişme Sürecine Tarımın Katkısı: Türkiye Örneği”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 17, Bahar 2009, s.374.

- 80 Vecdet Erkun, “Türkiye’de Tarım Aletleri ve Tamir Meseleleri”, *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 7, S. 164, 1946, s.8.
- 81 Erdem Çanak, *Tarihi, Siyasi, Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Adana (Seyhan) (1923-1956)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 501.
- 82 İbrahim İnci, “Tarihsel Süreç İçinde Türkiye’de Tarımsal Makine ve Ekipmanların Modernizasyonu 1948-1960”, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 7, S. 13, 2022, s.144. ss.142-154.
- 83 Zeynel Dinler, *Tarım Ekonomisi*, 1. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996, s.174.
- 84 İkinci Dünya Savaşı’nın meydana getirdiği olağanüstü koşullar karşısında iktisadî, siyasi ve mali önlemler sadece Türkiye’ye özgü değildi. Dünyanın pek çok ülkesinde savaşın neden olduğu yıkımlardan acil bir şekilde kurtulabilmek için çeşitli önlemler alınmıştı. Bu bağlamda alınan en önemli önlem; iktisadi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan haksız kazanç önüne geçmek olmuştur. Haksız kazanç; savaş, kıtlık ve doğal afetler gibi olağanüstü koşulların yaşandığı dönemlerde bazı fırsatçı kişilerin tefecilik, karaborsacılık ve vurgunculuk yoluyla başta temel ihtiyaçların fahiş fiyat ile satılması, normal zamandan daha fazla kazanç elde etmesidir. Bu gibi sebeplerden dolayı birçok ülke savaş şartlarının oluşturduğu bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak amacıyla “Millî Savunma Vergisi” adıyla olağanüstü vergiler almaya başlamışlardır. Dönemin cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü de 1 Kasım 1939 tarihinde TBMM’nin açış konuşmasında haklı olarak bu konuyu ele alarak; “içinde bulunduğumuz fevkalâde şartların iktisadî hayatımızın düzenini korumak için ayrıca kanuni tedbirlere ihtiyaç göstermesi ihtimali vardır..” ifadelerini kullanmıştır. Millî Şef’in direktifleri doğrultusunda Millî Korunma Kanunu Meclise sunulmuştur. Böylece ülkemizde de önlemler için resmî adımlar kanunlaşmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Korkud Aydın, “Millî Korunma Kanunu’nun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, S. 1, Bahar 2019, s.414.
- 85 Kerim Ömer Çağlar, “Türkiye’de Ziraî Donatım Kurumu ve Ziraat Makineleri Müesseseleri”, *Türk Ekonomisi*, Yıl 11, S. 123, 1953, s.264.
- 86 Nadir Yurtoğlu, “Cumhuriyet Dönemi’nde Ziraatta Makineleşme Sürecinde Türkiye Ziraî Donatım Kurumunun (ZDK) Yeri ve Önemi (1943-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 10, S. XXIX, Bahar 2017, s.283.
- 87 BCA, 30-1-0-0/81/510-8.
- 88 Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Kanunu, *Resmî Gazete* 5745 (1 Temmuz 1944), Kanun No: 4604, md, 21/3-4; Bahse konu olan kurumun kuruluşunun kabul edilmesi 28 Ocak 1943 tarihinde

ZDK idare meclisi başkanlığına Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. idare meclisi azasından Tefvik Tarman, azalıklara Ziraat Vekilliği müşavirlerinden Nesip Karaçay, Toprak Mahsulleri Ofisi idare meclisi azasından Salih Ekim, Şeker Fabrikaları A.Ş. avukatı Kadri Mesut Evren atanmıştır.⁸⁹ Kurumun görevleri ise şu şekilde sıralanmaktadır; her türlü ziraî alet, makine araç-gereçleri, suni gübreleri, ziraî ilaç maddelerini, tohumlukları iç ve dış piyasadan tedarik etmek,⁹⁰ bunları üretip peşin veya taksit usulüne göre satmak ve bu işler için gerekli olan her çeşit ziraî,⁹¹ sınaî ve ticari teşekkülleri doğrudan ya da dolaylı olarak tesis ederek işletmek veya bunlara iştirak etmek amacıyla kurulmuştur. Kurum kanunu merasimine uygun olarak kendisine bağlı ve tüzel kişiliğe sahip müesseseler kurabilir; memleket içinde ve dışında gerekli gördüğü yerlerde şubeler açabilir, ajanslıklar, bürolar, depolar ve tamirhaneler tesis edebilir. Özetlemek gerekirse ziraî donatımla ilgili her türlü mekanizasyon faaliyetlerini gerçekleştirmek için kanunun verdiği imtiyazlarla birlikte ülke ekonomisinin temeli olan tarımda her türlü araç-gereçlerin temini, tamiri ve üretimini gerçekleştirebilir.⁹² Bunların dışında çiftçilere, bağ ve bahçe sahiplerine yol göstermekle beraber bunların ihtiyaç duydukları ilaç ve araçları temin edebilir.⁹³ Ziraat Vekâleti'ne bağlı olarak faaliyetlerini gerçekleştiren ZDK, kendi bünyesinde çalışan bütün memurlar çiftçiyi tarım alanında aydınlatarak onlara rehber olmuşlardır.⁹⁴ Çalışmada Ziraat Aletleri Fabrikaları'nın bağlı olduğu kurumlar ele alındıktan sonra adı geçen fabrikanın faaliyetleri rakamlarla açıklanacaktır. Çalışmanın öznesi doğrudan Ziraat Aletleri ve Makineleri olduğu için konunun bütünlüğünün bozulmaması adına DZİ ve ZDK hakkında kısa bilgi verilirken bu kurumların sadece kuruluşlarına değinilmiştir.

4. Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na Bağlı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesi Faaliyetleri

Ziraat Aletleri ve Makineleri Müessesesi kurulmadan önce 1939 yılında özellikle tarımda kullanılan temel araçlardan olan pulluk ve harman makinesi gibi ziraat aletlerine Türk çiftçisi ulaşmamıştır.⁹⁵ Bundan dolayı müzakereler sonucunda bulunduğu coğrafi konuma göre küçük ölçekli tarım işletmelerinin ihtiyaçlarını karşılamak, yapım ve montaj işlerini yürütmek üzere Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları 3460 sayılı kanun ile kurulmuştur.⁹⁶ Fabrikanın

iken, Resmî Gazete'de yayınlanması ise 1 Temmuz 1944 olarak kayıtlara geçmektedir. Kanunların yürürlüğe girmesi Resmî Gazete'de yayımlandıktan sonra başladığı için bizde çalışmamızda kurumun kuruluş tarihini Resmî Gazete'yi dikkate alarak kabul etmekteyiz.

89 *Ulus*, 17 Ağustos 1944, s. 2.

90 *Son Posta*, 6 Mart 1943, s. 1.

91 *Ulus*, 8 Mayıs 1943, s. 3.

92 *BCA*, 30-18-1-2/101-6-19.

93 Ümrân Emin Çölaşan, "Köylümü ve Ziraî Donatım Kurumu", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 119, 1944, s.9.

94 Aslan Tufan Yazman, "Türkiye Ziraî Donatım Kurumu", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 135, 1945, s.12.

95 *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1939, s. 3.

96 Ali Tarhan vd., *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye Ziraî Donatım Kurumu*, Ziraî Donatım

müdürü kuruluş yılında Reşat Rakım Savcı'dır.⁹⁷ Fabrika, imza yetkisine sahip müdür, muhasebeci yetkisine sahip idare şefi, bir de atölye şefi tarafından idare olunmaktadır. Muhasebe servisi ile buna bağlı muhabere memurluğu ve personel servisi, işletmenin idare kısmını oluşturmaktadır. Teknik idarenin personel desteğine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu durum göz önüne alındığı takdirde kadroda bir mühendise yer verilmesi müessese işleri için daha faydalıdır. 1942 yılı içinde fabrikada yaklaşık 117 işçi çalışmaktadır. Bunların yarısı daimi işçi iken geri kalan kısmı ise mevsimlik olarak işe alınmaktadır.⁹⁸

1942 yılında Türkiye'de 432.071 adet pulluk, 2.744 adet kültivatör ve çeşitleri, 139.463 adet her nevi tırmık, 7.099 adet tohum eken makine, 7.517 müteaddit soklu pulluk, 1.619 adet çayır makinesi, 11.609 adet orak makinesi, 1.200 adet çayır tarağı, 552 adet harman makinesi, 7.240 adet tınaz makinesi, 2.025 adet triyör makinesi, 253 adet selektör, 1.060 adet traktör, 1.304 adet traktör pulluğu, 584 adet de santrifüj tulumbası bulunmaktadır. Bu rakamlardan en çok dikkat çeken ise 432.071 adet pulluktur. Bu miktar bahse konu olan dönemde Türkiye'deki 2.166.740 çiftçi sayısı dikkate alındığı takdirde yüz kişilik çiftçi başına 20 pulluk düşmektedir. Kalan yüzde seksen oranındaki çiftçilerin ise pulluğu yoktur. Pulluk ihtiyacının ise yaklaşık 2 milyon adet olduğu açıktır. Bu veriler ziraat aletleri ve makineleri fabrikasının önemini ortaya koyması açısından önemlidir.⁹⁹

Ziraat Aletleri Fabrikası tarafından tatbik olunmak üzere 1942 yılı için faaliyet raporu hazırlanmış, ancak fabrika müessese haline getirilince yeni bir iş takvimi hazırlanmak zorunda kalınmıştır. Programa göre, 10.000 pulluk, 30.000 çapa demiri, 25.000 bostan çapası ve 15.000 pancar çapası üretim programına alınmıştır. Ancak belirlenen program tamamlanamamıştır. 1942 yılında fabrikanın 1/3 kısmı çalışmasına rağmen 700 bin lira değerinde 10.000 adet pulluk, 57.000 uç demiri vb. ziraî ürünler imal edilmiştir. Üretilen ziraî aletler ZDK aracılığıyla çiftçiye ulaştırılmıştır. ZDK'nın şubelerin bulunmadığı yerlerde ise bu aletler Ziraat Bankası ve Ziraat Bankası'nın finanse ettiği Ziraî Kredi Kooperatiflerinin aracılığıyla köylüye ulaştırılmıştır.¹⁰⁰ Malzeme tedarik edilemediği için programın gerisinde kalınmıştır. Fabrikanın kâr-zarar dengesi ise 1942 yılı içerisinde 542.667,33 liralık masrafa karşılık 842.872,13 liralık gelir elde edilmiştir. Maaş vb. her türlü giderler çıktıktan sonra fabrikanın toplam kârı 186.937,65 Türk lirasıdır.¹⁰¹

Kuruluş amacı ziraat alet ve makineleri üretmek olan fabrika, müessese halini aldığı 1942 yılından beri her ne kadar makine ve teçhizatla takviye edilmişse de henüz tam kapasite bir imalatın arz ettiği avantajlardan istifade

Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s.14.

97 Reşat Rakım Savcı, "Ziraat Makineleri", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 120, 1944, s.21.

98 BCA, 37-10-0-0/23-0-0.

99 Savcı, *a.g.m.*, s.76.

100 Çölaşan, *a.g.m.*, s.9.

101 BCA, 37-10-0-0/23-0-0.

edememektedir.¹⁰² Bunun sebebi ise atölyelerin üretime uygun olmayışı ve kalifiyeli personel eksikliğidir. 30 bin pulluk üretim kapasitesine sahip olan müessese, geçen yıl 10 bin adet pulluk üretmiş, 1943 yılı içinde bu miktarı 17.715'e çıkartmıştır. Müessese imalatının seneden seneye arttığı görülmektedir.¹⁰³ Mevcut teşkilat ile Ankara'da kurulan Ziraat Aletleri Fabrikası, ülke ziraatı için her geçen gün daha fazla öneme sahip olmaktadır.

1943 yılı iş programına göre 440.910 lira genel masraflara, 1.515.178 lira da hammadde ve malzeme giderlerine ayrılmıştır. Ancak genel masraflar için 338.287 lira, hammadde ve malzeme için ise 508.588 lira harcama gerçekleşmiştir. Belirlenen tutarda yaklaşık %56 oranında bir sapma söz konusudur. Yine aynı şekilde gelirler kısmında da yaklaşık %50 gibi bir eksiklik vardır. Üretimin iş programına göre bu derece noksanlık kaydetmesi gerçekte bir tahmin yanlışlığından değil, gerekli malzemenin zamanında fabrikaya ulaşmamasından ileri gelmektedir. Hal böyle olunca ortada bir çelişki söz konusudur. Bu durum iş programının detaylı bir şekilde hazırlanmamasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴

Yukarıda da bahsedildiği üzere malzemenin istenilen zamanda fabrikaya ulaşamamış olmasından dolayı iş programında 23.000 pulluk, 60.000 uç demiri, 10.000 çapa, tırmık ve kaz ayağı ile 1.000 adet mibzer imalı düşünülmüş olmasına karşılık, yapılan imalat 17.725 pulluk, 32.128 uç demiri, 50 mısır makinesi, birer adet yem, tırmık ve orak makinesi, 12 adet kaz ayağı ve bir adet de sandıklı mibzer üretilmiştir. Bu imalat noksanlığından dolayı fabrika tahmin edilen kârın ancak yarısına (134.931/266.2101) ulaşabilmiştir. Rakamların tetkikinden de anlaşılacağı üzere, 1943 yılı iş programında satışı kararlaştırılan pulluk ve uç demirlerinin gerçekleşen satış fiyatlarına göre programda belirlenen satış fiyatlarında kayda değer bir sapma söz konusudur. Tahminlerdeki bu isabetsizlik daha ziyade muhtelif maliyetlerin yüksek tutulmasından kaynaklanmaktadır. Hazırlanan bilançoya göre geçen yıla oranla 51.956,37 liralık bir azalışla 1943 yılı safi kârı 122.861,17 lira olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁰⁵

Üçüncü faaliyet yılını 1944 yılında tamamlayan Ziraat Aletleri Fabrikası, çalışma sahasında pulluk imalâtına ağırlık vermiştir. Bu yılın iş programında 7.000 adet Ankara tipi pulluk imal edilmesi planlanmış, bunun 5.000 adedi sac eksikliği yüzünden yarı mamul olarak bir sonraki yıla devredilmiştir. Pullukların fiyatlarının yüksek oluşu son zamanlarda satışları azaltmış, üretimlerin bir müddet gecikmesinde ZDK da etkili olmuştur. Yine 7.000 adet döner kulaklı pulluk üretimi hedeflenmiş, ancak 5.000 adedi tamamlanmış ve 2.000 adedi yarı mamul olarak kalmıştır. Her birinin 46 liraya mal olabileceğine karşılık 38 liraya imal edilmiştir. Yine iş programı gereğince 5.000 adet iki bölmeli pulluk imal edilmesi planlanmış, 6.020 adet üretilmiştir. Buradaki fazlalık geçen yıldan

102 *Ulus*, 3 Temmuz 1945, s.3.

103 *BCA*, 37-10-0-0/29-0-0.

104 *BCA*, 37-10-0-0/29-0-0.

105 *BCA*, 37-10-0-0/29-0-0.

kalan yarı mamul pullukların mamul hale getirilmesinden ileri gelmektedir. Adı geçen türdeki ürünlerin maliyeti her biri için 109 lira olarak tahmin edilirken yaklaşık 200 liraya mal olduğu görülmektedir. 100 adet de mibzer üretilmesi hedeflenmiş, ancak yarısı kadar imal edilebilmiştir. Mibzerin maliyeti 400 lira olarak ön görülmüş, ancak maliyeti 580 lirayı bulmuştur. Bir diğer ziraat aleti olan uç demiri için 60.000 adet üretim hedeflenmiş, ancak 32.000 adet imal edilebilmiştir. Üretim masrafı 2,50 lira olarak belirlenmiş, ancak 2,21 liraya mal edilmiştir. Bu suretle uç demir imalatında tahmin edilen fiyattan %16 daha ucuza üretilmiştir. Ziraat Aletleri Fabrikası'nda genel itibariyle üretimde geçen yıla göre %8,17 oranında bir artış olmuştur. Fabrika, 244 adet araba, toplamda da 27.506 adet çeşitli tarım aleti satışını gerçekleştirmiştir.¹⁰⁶ Bu artışlarla birlikte fabrikanın safi kârı 96.770,98 liradır.¹⁰⁷

Fabrika 1944 yılında bile tam kapasite olarak faaliyet gösterememektedir. Teknik bir ilerlemenin ifadesi olan, nispeten daha planlı bir şekilde gelişebilmesi için geçen yılda da üzerinde durulan ve biran evvel yapılması gerekli olan pulluk montaj binası inşasının tamamlanmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle montaj binası inşa edildiği takdirde, alan darlığı yüzünden fabrikanın avlusunda bulunan hammadde ve mamullerin sıkışık olan durumu ortadan kalkacak ve atölyelerin çalışma sahasındaki genişlikten dolayı işçilerin çalışma veriminde de artış olacaktır. Bu alanda Ankara'da önemli konuma sahip olan fabrika, daha elverişli imkânlarla ve bütçeye sahip olduğu takdirde,¹⁰⁸ ülkenin birçok yerinde kurulmuş olan emsal müesseselerin ön saflarında faaliyetlerini sürdürecektir.¹⁰⁹

Ziraat Aletleri Fabrikası, 1945 yılı itibariyle dördüncü, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na bağlı olarak ise son faaliyet senesini idrak etmektedir. Kurum tarafından gazeteye verilen ilanda dolaplı orak makinelerinin üretildiği duyurulmuştur. Türk çiftçisinin bu ürün hakkında bilgi olması sağlanmış ve ürün halkın istifadesine sunulmuştur.¹¹⁰ Bu yıl içinde geçen yıldan devreden tutarla birlikte toplam 1.090.000 liralık imalat gerçekleştirmiştir. Bu tutar bir önceki yıla göre 32 bin lira daha azdır. İmalatın en önemli kısmını %71 oranıyla 16.408 adet pulluk üretimi oluşturmaktadır. Üretilen pulluk türleri arasında; döner kulaklı, iki bölmeli ve Kayseri tipi pulluklar bulunmaktadır. Faaliyetler göz önünde bulundurulduğu takdirde müessese ülke ziraatında önemli

¹⁰⁶ BCA, 30-10-0-0/81-510-8.

¹⁰⁷ BCA, 37-10-0-0/34-0-0.

¹⁰⁸ Müessesenin hammadde ve malzeme ambarının nispeten yüksek tutulması ve Ziraat Donatım Kurumu siparişlerinin zamanında teslim edilememesi sebebiyle uzunca bir süre nakit akışı sağlanamamıştır. Bundan dolayı üretim, önemli bir miktarda sermayeye bağlı kalmaktadır. Gereğinden fazla faiz ödenmemesi için İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına gelindiği bu sıralarda hammadde ve malzeme ambarının fazla yüksek tutulmaması, gereksiz malzeme ve hammaddenin elden çıkarılması suretiyle stok durumununun ihtiyaçlara göre ayarlanmasına daha faydalı olacaktır. Detaylı bilgi için bkz. BCA, 37-10-0-0/34-0-0.

¹⁰⁹ BCA, 37-10-0-0/34-0-0.

¹¹⁰ *Ulus*, 6 Temmuz 1945, s.6.

ihtiyaçları karşılayabilmiş ve bu suretle seneden seneye gelişme kaydetmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, daha rasyonel ve teknik konulara uygun bir mesai yapmak zorunda olan Ziraat İşletmeleri Fabrikası, pulluk montaj binasının tamamlanmasıyla üretim maliyetlerini gözle görülür bir derecede düşürebilecektir.¹¹¹

Tablo1. Ziraat Aletleri Fabrikası 1945 Yılı Üretim Programı.¹¹²

İmalat	İş Programı		Gerçekleşen		Fark	
	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira	Oran
Döner Kulaklı Pulluk	12.500	575.000	7.288	321.238	-253.762	-44,13
Ankara Tipi Pulluk	5.000	227.500	5.009	166.754	-60.746	-26,70
İki Bölmeli Pulluk	2.500	362.500	2.525	235.890	-126.610	-34,93
Tek Çatılı Pulluk	1.000	100.000	---	---	-100.000	-100
Tek Kollu Pulluk	1.500	45.000	1.586	45.496	+496	+1,10
Kaz Ayağı Pulluk	150	15.000	---	---	-18.000	-100
Mibzer	100	65.000	---	---	-65.000	-100
Orak Makinesi	50	70.000	50	58.680	-11.320	-16,17
Uç Demiri	40.000	120.000	20.600	58.789	-61.211	-51
Yem Kıрма Makinesi	10	12.500	10	11.813	-687	-5,50
Müteferrik İmalat	---	300.000	---	191.350	-108.650	-36,22
Yarı Mamuller	---	---	---	102.441	+102.441	---
Toplam		1.895.500		1.192.451	-703.049	-37,09

Tablo verileri incelendiği zaman program planı ile gerçekleşen oranlarda harcama kısmında %33, gelir kısmında ise %37 oranında bir eksiklik söz konusudur. Bu farklar kısmen programın hazırlanması sırasında tatbik edilen yaklaşık maliyetin yüksek tutulmasından, kısmen de programda göz önünde bulundurulmuş bazı imalatın muhtelif sebeplerle tamamen gerçekleşmemesinden ileri gelmektedir. İstenilen vasıflarda ve ebatlarda bir kısım malzemenin tedarik olunmaması veya zamanında temin edilememesi, fabrikanın ZDK'ya devri sebebiyle mevcut hammadde ve malzeme stokundan azami derecede istifade programda sapmaya sebep olmuştur.

Sac eksikliği sebebiyle yarı mamul olarak geçen yıldan kalan 5.000 adet Ankara tipi pullukların imali bu yıl tamamlanabilmiştir. Bu tip pullukların satışları istenilen düzeyde olmadığı için 1945 yılı iş programında yer verilmemiştir. Müessese, Tarım Bakanlığı tarafından imalat programına alınması uygun görülen 1.000 adet çatılı pulluk, 150 kaz ayağı ve 100 adet mibzerin üretimine başlayamamıştır. Tablodan da görüleceği üzere programda 40.000 adet uç demiri üretimi belirlenmiş ancak bunun 20.600 adeti üretilenmiştir. Sonuç itibarıyla Ziraat Aletleri Fabrikası, özellikle hammadde eksikliğine rağmen üretim programını %63 oranında gerçekleştirebilmiştir. Fabrikanın safi kârı ise geçen yıla göre 70.622 lira azalmış ve bu yıl 26.148,87 lira olmuştur. Ziraat Aletleri

111 BCA, 37-10-0-0/39-0-0.

112 BCA, 37-10-0-0/39-0-0.

Fabrikası, 1946 yılından itibaren aynı alanda faaliyet gösteren Ziraî Donatım Kurumu'na devredilmiş ve böylece dört yıllık faaliyetleri sonlanmıştır.¹¹³

5. Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'na Bağlı Ziraat Alet ve Makineleri Fabrikaları Müessesesi Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı zamanında araba üretmek için üst düzey askerlerin temin ettiği sermaye ile kurulan Adapazarı Fabrikası, mütarekeyi takip eden senelerde muhtelif kişilerin yönetimine geçmiştir. Daha sonra Türk Ticaret Bankası'na intikal eden fabrika, düzenli olarak çalıştırılmadığı için müşkül duruma düşmüş, bunun üzerine Ziraat Bankası, Etibank ve Türk Ticaret Bankaları tarafından müşterek sermaye ile Demir ve Tahta Fabrikaları adıyla yeniden faaliyete geçmişse de çeşitli idari ve mali sebeplerden dolayı 1943 yılı başlarında kapanmak zorunda kalmıştır. Savaş yıllarında çiftçinin araba ve pulluk gibi belli başlı üretim araçlarını temin için hükümet tarafından yeniden açılması uygun görülmüştür. Bu esnada depremde yıkılan binalar onarılmış ve fabrika ZDK'ya devredilmesi ile faaliyete başlamıştır.¹¹⁴ Kuruluş yılında fabrikanın çalışma sahası 182.000 m² alana sahiptir.¹¹⁵

Ticari unvanı 'Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikası Müessesesi' olmak üzere kuruma bağlanmıştır.¹¹⁶ Daha sonra Atatürk Orman Çiftliği'nde DZK'ya ait Ziraat Aletleri Fabrikası'nın da müessese tarafından satın alınmasına karar verilmiştir.¹¹⁷ Bunun üzerine müessese, sermayesi bir milyon lira artırılarak üç milyon liraya yükseltilmiş ve ticaret unvanı 'Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesi' adını almıştır.¹¹⁸ Bu suretle bünyesine katılan Ankara fabrikası ile birlikte fabrika sayısı ikiye çıkarılmıştır. Bununla birlikte iç hacminde de bir gelişme yaşanmıştır. Müessese bünyesinde çalışan personel sayısı 66'dan 145'e, işçi sayısı da 256'dan 528'e yükselmiştir. Özellikle kalifiyeli personel alımına devam etmiş ve bunun için gazetelere birinci sınıf tesviyeci¹¹⁹ ve demirci ustası alımı için ilan verilmiştir.¹²⁰ Personel sayısı incelendiği takdirde müessesede azımsanmayacak derecede personel istihdam edildiği görülmektedir.¹²¹

113 BCA, 37-10-0-0/39-0-0.

114 BCA, 37-10-0-0/44-0-0.

115 Tarhan vd., a.g.e., s.37.

116 Selahattin Ögelman ve Atif Benderlioğlu, *İktisadi Devlet Teşekkülleri Hukuku*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1944, ss.413-414.

117 *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1946, s.4.

118 Mete Cankaya, "Cumhuriyet Dönemi'nde Tarım Alet ve Makineleri Teknolojileri, Demir Çelik Üretim Teknolojileri ve Demir Yolu Teknolojilerine Kısa Bir Bakış", *Dört Öge*, Yıl 1, S.3, 2013, s.144.

119 *Son Posta*, 21 Ağustos 1945, s.4.

120 *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1945, s.6.

121 BCA, 37-10-0-0/44-0-0.

1945 yılında kurulan ve müesseseye bağlı olan Ankara Pulluk Fabrikası ilk önce küçük tamir atölyesi olarak açılmış, daha sonra köylüye pulluk, biçer ve tınaz makineleri imal etmek için fabrika haline getirilmiştir.¹²² Teknik faaliyet, bir adet makine mühendisinin çalışması ile başlamıştır. Makine mühendisi, araba ve pulluk üretimi alanında tecrübeli olduğu için mesaisini araştırma ve üretime harcamıştır.¹²³

Dönemin Ziraat Vekili Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu, adı geçen fabrikanın kurulmasından sonra dışarıdan gelen ziraat aletlerinin artık ülke içerisinde imal edileceğini dile getirmiştir.¹²⁴ Ulusal basına verdiği demeçte; ilk etapta temel ziraat aleti olan pulluktan 5.000 adet üretileceğini ve Türk çiftçisinin yerli aletlerle tarım alanında destekleneceğini dile getirmiştir.¹²⁵ Programda ilk önce Ordu ve Trakya tipi arabalar üretilmiş, daha sonra Bursa araba tipi tercih edilmiş ve seri üretime geçilmiştir. Pulluk imalatı için ise ilk önce Ankara tipi üretimi üzerinde durulmuş, bazı sorunlar sebebiyle bu türün rağbet görmediği, bunun yerine ilk sırada Rodolf Beher, Rudsak ve Oliver tipi pullukların tercih edildiği görülmektedir. Daha sonraları ise Sakarya tipi pulluk tercih edilmiş ve bu çeşitte seri üretime geçilmiştir.¹²⁶ Her bölgenin arazi ve iklim şartları farklı olduğu için sadece bu tip pulluk üretiminin yeterli olmayacağı da aşikârdır. Rüzgârdan istifade edilemeyen yerlerde elle çalıştırılan tınaz makinelerinin de üretimi yapılmıştır. İlk önce normal üretime geçilmiş ve 11 adet ikmal edildikten sonra bu tür makinenin kullanışlı ve verimli olduğu düşünülerek bu ziraat aletinde de seri üretime geçilmiştir.¹²⁷

Ziraat Alet ve Fabrikaları'na ait 1945 yılı iş program kayıtlarına göre 2.316 adet araba,¹²⁸ 700 adet pulluk, 53 adet tınaz makinesi,¹²⁹ 3.031 adet kereste biçme makinesi, 869 adet kereste kurutma makinesi imal edilmiştir. Yine aynı yıl dolaplı Rus sistemi orak makineleri üretilmiştir. Bu ürünlerin halka duyurulması ve ulaştırılması için gazeteye ilan verilmiştir.¹³⁰ Ayrıca toplamda 726.124 kwh elektrik üretilmiştir. Araba üretiminde planlanan üretime göre %15 oranında bir eksiklik söz konusudur. Üretimin az oluşu işçi, makine ve tezgahların eksikliğine bağlanmaktadır. Pulluk imalatında istenilen ölçüde sac bulunamadığı ve bu sacların zamanında tedarik edilemediği için imalatta belirlenen programın %72 gerisinde kalınmıştır. Tınaz makinesinde programdaki

122 *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1938, s.1.

123 *BCA*, 37-10-0-0/39-0-0.

124 Ziya Tataç, "Türkiye Ziraî Donatım Kurumunun Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikası", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 114, 1944, s.12.

125 *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1946, s.1.

126 Sakarya tipi pulluklar o dönemde en çok rağbet gören pulluk çeşididir. Detaylı bilgi için bkz. Hamit Demirtaş, "Ziraî Kalkınmamızda ve Ziraî Mahsullerimizin Artırılmasında Ziraat Makinaları ve Traktörlerin Önemi", *Çiftçi*, C. 3, S. 33-35, 1948, s.28.

127 *BCA*, 37-10-0-0/39-0-0.

128 Bahse konu olan arabadan kasıt ise günümüzde traktörlerin arkasında kullanılan römorktur. Detaylı bilgi ve görsel için bkz. *Cumhuriyetin 50. Yılından Türkiye Ziraî Donatım Kurumu*, ss.15-16.

129 *Akşam*, 9 Ağustos 1947, s.8.

130 *Ulus*, 20 Haziran 1945, s.6.

sayı tamamlanmıştır. Kereste biçme makinesinin programa göre gerçekleşme oranı %60'tır. Programdaki eksikliğin müşteri azlığı ile tomruk taşınmasındaki zorluk gibi birbirine uymayan iki sebepten kaynaklandığı ifade edilmektedir. Kereste kurutma makinesi üretiminde gerçekleşme oranı %43'tür. Buradaki eksiklikler için tomruk biçmedeki aynı sebepler gösterilmektedir.¹³¹

Program dışında yapılan faaliyetler arasında 610 adet linyit köy ocağı, 15 adet kamyon karoseri, 104.174 adet ham parmak, 10 adet selektör tamiri, 204 adet poyra bıçağı, 4.389 adet bağlantı demiri, 100 adet işçi soyunma dolabı, 96 adet masa, sandık vs.; 300 adet sandalye; 60 adet pencere, kapı, kepenk; 89 adet soba, ocak, boru; 100 adet koltuk üretilmiştir.¹³² Satışlarda ise 656 adet araba, 35 adet tınaz makinesi, 34 adet pulluk, 223 adet köy ocağı ve muhtelif ziraat alet ve makineleri satışı yapılmıştır.¹³³ Satılmayan ürünlerden 1660 adet araba, 18 adet tınaz makinesi, 666 adet pulluk, 387 adet köy ocağı stoklanmak zorunda kalmıştır. Muhtelif stok malzemelerinin tutarı 756.939 liraya denk gelmektedir. Stok miktarı imalat ihtiyacına göre az bulunmaktadır. Bu durum daha önce de bahsedildiği üzere tedarik işlerinde yaşanan zorluklar, dünya savaşının yarattığı olumsuz sonuçlara bağlanmaktadır. Malzeme, yarı mamul mallar ve mamul malların stok tutarı ise 1.481.872,04 liradır.¹³⁴

İmalat maliyetlerine gelince, pulluk üretiminde ürün başına 22,77 lira zarar edilmiştir. İmalat hesaplarının düzenli tutulmadığı gerekçe gösterilerek gerçek maliyetler tespit ve tetkik edilememiştir. Müessesenin verdiği hesaplara göre programda tasavvur olunan maliyetlerle, imalatla gerçekleşen maliyetler arasında farklılıklar bulunmaktadır. İmalat için 1.491.180 lira harcama yapılmış, bunların satışından 750.538,66 kuruş elde edilmiştir. Görüleceği üzere imalata oranla satışlar çok az bir konumdadır. Piyasalarda araba fiyatları 375-425 arasında iken, kurumda maliyetlerden dolayı en ucuz araba 510 liradan satılmıştır. Piyasa ile kurum fiyatları arasındaki farklardan dolayı özellikle araba satışlarında durgunluk yaşanmıştır.¹³⁵

Ankara fabrikası müesseseye katıldıktan sonra fabrikanın üretimlerinde pulluk çeşitlerinde değişiklik yapılmıştır. 1946 yılı itibariyle mibzer ve orak makinesi yerine; üzüm değirmeni, pancar doğrama makinesi ve üzüm pasesi gibi yeni ziraat aletlerinin üretimine ağırlık verilmiştir. Adapazarı fabrikasında 1946 yılında tomruk biçme, kereste kurutma ve elektrik üretimi geçen yıla göre aynı seviyede kaldığı, araba, pulluk, tınaz makinesi imalatının arttığı ve geçen yıl üretilmeyen 10 çeşit yeni ürünün imalatına bu yıl başlandığı görülmektedir. Bu ürünlerden bazıları ise tırmık, merdane linyitle yanan köy ocağı, meyve presi, yayık, arı kovanı ve petek kalıbıdır.¹³⁶

131 BCA, 37-10-0-0/39-0-0.

132 BCA, 37-10-0-0/39-0-0.

133 BCA, 30-1-0-0/81-510-8.

134 BCA, 37-10-0-0/39-0-0.

135 BCA, 37-10-0-0/39-0-0.

136 BCA, 37-10-0-0/44-0-0.

1946 yılında Ankara fabrikasında 1.000 adet donatım tipi pulluk, 5.493 adet döner kulaklı pulluk, 10 adet yem kırma makinesi, 5 adet üzüm değirmeni, 35 adet pancar doğrama makinesi, 10 adet de üzüm presi üretilmiştir. Özellikle pulluk alanında iş programı ile gerçekleşen üretim arasında yaklaşık 9 bin adet eksiklik söz konusudur. Programda olmadığı halde imalat beyanında görülen 5.493 adet döner kulaklı pulluk, fabrikanın satın alınması sırasında eski idareden yarı mamul olarak intikal eden ürünlerin imalatının tamamlanmasından ileri gelmektedir. Bu durum program hazırlanırken arz-talep meselesi göz önünde bulundurulmadığının ve mamul temin edilirken gerekli kurumlar ile iletişim kurulmadan hazırlandığının göstergesidir. Buna örnek verecek olur isek hedeflenen SP 6 tipi pulluktan 12 bin adet imal edilmesi amaçlanmış ancak demir sac, demir lama ve yuvarlak demir hammaddeleri temin edilemediği için üretim gerçekleşmemiştir. Bu duruma göre Ankara fabrikasının gerçekleşen imalatı programın çok altında kalmıştır.¹³⁷

Adapazarı fabrikasının iş programında da Ankara fabrikasında olduğu gibi gerçekleşme oranında farklılıklar bulunmaktadır. Fabrikanın 1946 yılı programında 3.000 adet araba imal edilmesi amaçlanmış, ancak 508 adet imal edilebilmiştir. Araba türlerinden 500 adedi Kocaeli tipi ve sandıklı, 5 adedi çöp arabası, 2 tanesi numune sap arabası ve bir tanesi de katalog tipi arabanın üretimi tamamlanmıştır. Geriye kalan 2.000 adet arabadan 500 adet at ve öküz ile çekilen sap arabasının, 500 adet Kocaeli tipi sandıksız arabanın, 500 adet Kocaeli tipi sandıklı arabanın, 500 adet Kocaeli tipi sandıklı arabanının tekerlek, özek, ok ve boya aksanı müstesna diğer parçaları tamamlanmış ise de yukarıda belirlenen kısımlarının tamamlanamaması sebebiyle yarı mamul halinde kalmıştır. Bir diğer önemli ürün olan pulluk imalında da sapmalar söz konusu olmuş ve 10.000 adet üretim amaçlanmış, 4.100 adet imal edilebilmiştir. 3.900 adet pulluk yarı mamul halindeyken, 2.000 adet pulluğun yapımına hiç başlanamamıştır. Yine linyit ocağı için 5.000 adet üretim hedefi koyulmuş ancak 1.000 adet üretim gerçekleşebilmiştir. Ürünlerin üretilmemesindeki en önemli sebebin malzeme tedarikinde yaşanan sorunlardan kaynaklı olduğu ifade edilmiştir.¹³⁸ Satış faaliyetlerinde ise geçen yıla kıyasla gelişme olmuş ve 9.213 adet pulluk, 1.420 adet araba, 56 adet tınaz makinesi, 400 adet köy ocağı ve muhtelif ziraat aletleri ve makineleri satışı gerçekleştirilmiştir.¹³⁹

Adapazarı Fabrikası esas itibarıyla araba, Ankara fabrikası da pulluk üretimine tahsis edilmiş ise de daha sonra fabrikaların tek ürün alanlarında üretim yapmalarının fayda sağlayamayacağı ve çiftçi ihtiyacının da çeşitliliği dikkate alınarak her iki fabrikada da çeşitli üretime geçilmiştir. Bununla alakalı olarak yem kırma makinesi, üzüm presi, tınaz makinesi, pancar doğrama makinesi, tırmık, köy ocağı, meyve presi, yayık petek kalıbı, su tulumbası vs.

137 BCA, 37-10-0-0/44-0-0.

138 BCA, 37-10-0-0/44-0-0.

139 BCA, 30-1-0-0/81-510-8.

çeşitli malzeme imal edilmiştir. Bunlardan ayrı olarak kare lama yağ çeliği, yuvarlak yağ çeliği, su çeliği ve hava çeliği üretilmiştir.¹⁴⁰ Bir yandan mevcut ziraat aletlerinin satılamamasından kaynaklı fabrikaların yoğun iş programı ile çalıştırılması mecburiyeti hasıl olurken diğer taraftan bu fabrikaların üretim kabiliyetleri dahilinde olan pamuk mibzeri, yayık, hayvan pulluğu ve buna benzer ziraat aletleri ithal edilmiştir.¹⁴¹

1947 yılında Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesi çeşitli türdeki imalatları gerçekleştirmek için Mudurnu, Düzce ve Kandıra'dan ihale yolu ile tomruk nakliyesi gerçekleştirmiştir. Bu tomruklar özellikle römorkların kasalarının yapımında kullanılmaktadır.¹⁴² 1947 yılı iş programında muhtelif tür ve ebatta demirler, madeni mamul maddeler, boyalar, balta mamulü keresteler, tomruklar ve yakıt maddeleri alımını gerçekleştirmek için 896.000 lira Adapazarı fabrikasında, 412.000 lira da Ankara fabrikasında olmak üzere toplamda 1.308.000 liralık satın alma işlemi amaçlanmıştır. İş programında gerçekleşen tutar ise 1.054.050 lira olup, bunun 799 bin lirası Adapazarı fabrikasına, 255 bin lirası da Ankara fabrikasına aittir. Geçen yıllarda olduğu gibi bu yıl da üretimde gerekli olan demir malzemeden çoğu Karabük'ten, muhtelif tomruklar, balta mamulü keresteler ve sanayi odunları orman idaresinden, kömür ise tevzi müessesinden temin edilmiştir. Adapazarı fabrikasının programı %89, Ankara fabrikasının programı ise %62 oranında gerçekleşebilmiştir.¹⁴³ Satışlarda ise 6.164 adet pulluk, 112 adet tırmık, 4 adet merdane, 68 adet tınav makinesi, 1.128 adet araba, 120 adet köy ocağı, 36 adet pancar doğrama makinesi ve çeşitli ziraat aletleri satılmıştır.¹⁴⁴ Fabrika bu yıl 100 ton da hurda demir satışı yapmıştır.¹⁴⁵

Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesinin 1948 yılına ait iş programı, ZDK tarafından hazırlanan müessese programı kapasitesinin çok altında kalmıştır. Kapasitenin azaltılması sonucunda birçok kalifiyeli personel işten çıkartılmıştır. İş programında 1.000 adet tarla tırmığı istisna olmak üzere, pulluk, araba gibi alet ve vasıtaların imalatına yer verilmemiştir. Bu durum karşısında mamullerde genel masraf oranı Ankara Fabrikaları'nda yaklaşık olarak %73'e, Adapazarı Fabrikaları'nda ise %69'a yükselmiş, birçok mamullerin serbest piyasadaki benzerleriyle rekabet etmesine imkân kalmamıştır. Bu sebeplerden dolayı daha önce tespit edilmiş bulunan satış fiyatları birçok mamulde maliyetin altına düşmüştür.¹⁴⁶ Yapılan satışlar ise şu şekildedir: Adapazarı Fabrikası 312 ton lama ve yuvarlak demir, Ankara Gazi Orman Çiftliği Fabrikası 159 ton lama, yine aynı fabrika deposunda 145 ton lama ve köşebent demiri satışı gerçekleşmiştir.¹⁴⁷ Bunlardan ayrı olarak 4.050

140 *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947, s.5.

141 *BCA*, 37-10-0-0/49-0-0.

142 *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1947, s.6.

143 *BCA*, 37-10-0-0/49-0-0.

144 *BCA*, 30-1-0-0/81-510-8.

145 *Ulus*, 5 Kasım 1947, s.5.

146 *BCA*, 37-10-0-0/54-0-0.

147 *Akşam*, 10 Nisan 1948, s. 7.

adet pulluk, 237 adet araba, 137 adet tınav makinesi, 383 adet tırmık, 213 adet arı kovani, 472 adet yayık ve muhtelif ziraat alet ve makinesi satışı yapılmıştır.¹⁴⁸

ZDK, 1948 yılında müessesenin imalatını tasfiyeye benzer bir şekilde azaltırken, sadece kendi teşkilatı aracılığıyla satışa sunulan müessese mamullerinin hangi sebeplerden satılamadığı konusu üzerinde durmamıştır. Bunların satışını temin etmek için çözüm yollarını aramamış, ZDK'da olduğu gibi mamulleri çiftçiye tanıtacak reklam ve propaganda araçlarından da istifade edememiştir. Müessese programlarına göre 1948 yılında alımlar %79,3, imalat %56, satışlar da %37,6 oranında azalmıştır. Memur kadrosu 114'ten 70'e, işçi sayısı da 249'dan 102'ye düşmüştür.¹⁴⁹

1948 yılı alım programı bir önceki yıla kıyasla %79,6 oranında 1.040.995 lira değerinde azalmış ve bu yıl 267.410 liralık alım gerçekleşmiştir. Bu tutarın 94.731 lirası elektrik santralının işletilmesi için kömür bedelinden ibarettir. Fabrikalarda faaliyetlerin sınırlandırılmasından kaynaklı alım programı büyük oranda dar tutulmuş, hatta mevcut malzemedeki olan tomrukların bir kısmı da mamul maddeye dönüştürülmeden satılmıştır. 1949 yılından itibaren Ankara fabrikası Adapazarı fabrikasına devredileceği için müessesenin sermayesi artmış ve böylece fabrikaların bu durgunluğu 1949 yılında kısmen giderilmiştir.¹⁵⁰

ZDK, müessesenin Adapazarı ve Ankara fabrikalarında üretilen mamullerin satılmayarak ambarlarda stok yapıldığını görerek 1948 yılı iş programında fabrikaların imalatını büyük oranda azaltmıştır. Yıl sonuna doğru ZDK İdare Meclisi ve Genel Müdürlüğü'ndeki değişikliklerden dolayı kurum, müessesenin sorunları ile yakından takip etmiş ve müessesenin sorunlarını giderecek tedbirler almaya başlamıştır. Alınan bu önlemler bir yıl sonrasında kendini göstermeye başlamıştır. Yukarıda açıklanan şartlar altında hazırlanmış olan 1948 iş programı gereği 1.000 adet tarla tırmığı imal edilmiş, 2.402 pulluk tadil edilmiş, 275 araba ile diğer bazı mamullerin noksanları giderilmiş ve 760.673 kilovat saat elektrik satılmıştır.¹⁵¹

ZDK'nın iş programında müesseseden satın alınacak alet ve araçların miktarları belirtilmektedir. ZDK, müesseseden satın alacağı alet ve vasıtalar için toplam 1.006.170 liralık bir program belirlediği halde, idare meclisinin yıl içerisinde aldığı çeşitli kararlarla satın alım miktarının 652.300 liralık kısmı programdan çıkartılmış ve 412.563 lira olarak gerçekleşmiştir. Bu tutarda en büyük pay 300.000 liralık elektrik üretimine aitken, geri kalan tutar ise tomruk satışlarına aittir. Adapazarı fabrikası %75, Ankara fabrikası ise %25 oranında satış gerçekleştirmiştir.¹⁵²

148 BCA, 30-1-0-0/81-510-8.

149 BCA, 37-10-0-0/54-0-0.

150 BCA, 37-10-0-0/54-0-0.

151 BCA, 37-10-0-0/54-0-0.

152 BCA, 37-10-0-0/54-0-0.

Müessesenin faaliyetleri bir önceki yıla kıyasla artış göstermektedir. Bu mukayeseyi yaparken müessese fabrikalarının 1948 yılında kısmen çalışmayan bölümlerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. 1949 yılında ZDK müessesesinin mali bünyesine sermaye artışı yapılarak kurumun sermayesi 3 milyon liradan 7 milyon liraya çıkartılmıştır. Böylece müessesenin alım faaliyetlerinde bu yıl itibarıyla %291, imalatta %14, satışlarda ise %87 oranında bir gelişme kaydedilmiştir. Mamul stoklarında ise fiyatların indirilmesinden kaynaklı ciddi azalışlar olmuştur. Satışlarda artış olmasına rağmen fiyat indirimlerinden dolayı müessese yıl sonunda 744.048 lira zarar açıklamıştır. Bu tutarın 358.686 lirası geçen yıllara aitken, 385.652 lirası da bu yıla aittir.¹⁵³ Yapılan satışlar ise şu şekildedir: 8.246 adet pulluk, 1.203 adet araba, 692 adet tırmık, 233 adet tıraz makinesi, 310 adet mısır daneleme makinesi, 453 adet arı kovani, 951 adet de yayık vs. ziraat alet ve makinesi olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁵⁴

Fabrika belirlenen amaçlara ulaşmak için personel ihtiyacını karşılamak amacıyla daha önceki yıllarda olduğu gibi gazetelere kesici kalıp üretiminde çalıştırılmak üzere pratik sınavla işe alınacak birinci sınıf tesviyeci ilanı vermiştir.¹⁵⁵ Fabrika, belirlenen yıllık programını tamamlamak için personel temin ettikten sonra üretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Müessesenin imalat programı 1.727.185 lira olarak belirlenmiş olmasına rağmen yıl içerisinde %66,8 oranında 1.153.562 lira tutarında gerçekleşebilmiştir. İş programının belirlenen sürede tamamlanamaması, Orman Genel Müdürlüğü ve Karabük Demir ve Çelik Fabrikasına verilen hammadde ve malzeme siparişlerinin zamanında temin edilememesi gibi sebeplerle faaliyetler aksamıştır. Oysa ki müessesenin teknik ve mali imkânları, iş programının bir mislisini daha yapacak kapasiteye sahiptir. İmalat programına alınan ürünlerin imalatı detaylı olarak tetkik edildiğinde imalat programının birçok maddelerinde gerçekleşme oranının çok düşük olduğu görülmektedir. Bunlardan üretim için belirlenen 6.500 adet pulluktan 2.000 adet imal edilebilmiş, tadilat için belirlenen 13.600 adet pulluktan 1.001 adetinin tadilatı gerçekleşebilmiştir. Yine programa alınan 500 adet arabadan 151'i imal edilebilmiştir. 1949 yılı imalat programında yıl içerisinde değişikliğe gidilmiştir. Örneğin fabrika maliyeti 491.031 lira olan 500 adet orak makinesi imalatı idare komitesi kararıyla programdan çıkartılmıştır. Buna karşılık aynı tutara denk gelen 5.000 adet yaman tipi pulluk imalat programına dahil edilmiştir.¹⁵⁶

Adapazarı müessesesinin ürünleri bazı satış memurluklarında hatta depo müdürlüklerinde mevcut değildir. Bu sebeple bazı ürünler bazı bölgelerde hiç satılamamaktadır. Müessese daha ziyade memleketin büyük çoğunluğunu teşkil eden küçük çiftliklerin ziraat aletleri ihtiyacını temin edecek ürünleri imal

153 BCA, 37-10-0-0/60-0-0.

154 BCA, 30-1-0-0/81-510-8.

155 *Son Posta*, 18 Temmuz 1949, s.6.

156 BCA, 37-10-0-0/60-0-0.

etmektedir. Kurum depo müdürlükleri küçük ölçekli çiftçiden ziyade büyük ölçekli çiftçinin işine yarayan ve Marshall kredisi ile temin edilen ürünlerle¹⁵⁷ meşgul olmuşlardır. Bu durum satış bürolarında müessesenin gelişmesine engel olmuştur. Bundan dolayı kurum kendi müessesesinden satın almayı amaçladığı ürünlerin tamamını satın alamamış ve bu yüzden iç piyasada imal edilen ürünlerin satışları ithal ürünlere kıyasla daha az gerçekleşmiştir. Satışların artırılması için alınması gereken ticari tedbirler arasında gezici ekiplerin ve her türlü araç ile reklam ve propagandanın yapılması büyük bir öneme sahiptir.¹⁵⁸

Bütün bunlardan çıkarılan netice şudur ki; müessese geçen yıllarda olduğu gibi 1949 yılında da istenilen düzeyde faaliyet gösterememiştir. Türkiye'nin ziraî sahada en önemli ihtiyacını gidermeye çalışan müessese, bugünkü durumundan kurtarılması; müessesenin sermayesini tam kapasite ile ticari bir anlayışla kullanmasına ve kurumun üretilen mamulleri kısa bir sürede bünyesinde bulunan teşkilat aracılığıyla satışına bağlıdır.¹⁵⁹

Müessesenin 1950 yılı faaliyetlerinde bariz artış yaşanmıştır. İmalat faaliyetleri, fabrika kapasitesinin gerisinde kalmakla beraber geçen yıl faaliyetleriyle mukayese edildiği takdirde bir misli artış olmuştur. Program kapsamında 2.304.633 lira tutarında imalat yapılmıştır. Programda artış olmasına rağmen belirlenen program tam olarak gerçekleşmemiştir. Bunun en önemli sebebi ise hammadde sevkiyatının zamanında yapılamamasından kaynaklanmaktadır. 1.318.760 lirayı bulan alım faaliyetleri yaklaşık %55 oranında artmıştır.¹⁶⁰ Satış faaliyetleri şu şekildedir: 20.421 adet pulluk, 1.836 adet araba, 320 adet tırmık, 44 adet merdane, 412 adet tınaz makinesi, 599 adet arı kovani, 322 adet yayık, 262 adet köy ocağı, 461 ton da traktör ağırlığı ve çeşitli ziraat alet ve makineleri satışı yapılmıştır.¹⁶¹

Müessese, mamullerini sadece ZDK'ya satmaktadır. Kurumun birçok satış memurluklarında, mümessilliklerinde ve şubelerinde müessese mamullerinden yeterli derecede ürün bulunmaktadır.¹⁶² Satış faaliyetlerinde %75 oranında gelişme kaydedilmiştir. Özellikle pulluk ve araba satışlarında yaşanan gelişme umut vadeden türdendir. İş hacminin bu şekilde artmasının sonucu olarak memur ve işçi sayısı ile beraber masraflarda da artış yaşanmıştır. Ancak Adapazarı fabrikası 1950 yılı Nisan ayı itibariyle Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na devredilmiştir. Bundan dolayı merkez olarak kabul edilen Adapazarı fabrikası faaliyetleri ele alınmamıştır.¹⁶³

157 Marshall Planı'ndan temin edilen kredilerin büyük çoğunluğu ziraî alanda kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Şemsettin Baykal, "Millî Kalkınmamızda Ziraî Makineleşmenin Önemi", *Şehirlerarası Ticari Ziraî Endüstri Bülteni*, Yıl. 1, S. 7-8, 1955, s.7.

158 BCA, 37-10-0-0/60-0-0.

159 BCA, 37-10-0-0/60-0-0.

160 BCA, 37-10-0-0/66-0-0.

161 BCA, 30-1-0-0/81-510-8.

162 *Yeni İstanbul Gazetesi*, 19 Ocak 1950, s.3.

163 BCA, 37-10-0-0/66-0-0.

Müessesenin 1950 yılı masraf ve zararlarında bir önceki yıla kıyasla 75.409 lira artış olmuştur. Ancak, bu artışın geçmiş yıllara ait olduğu ve diğer masraf çeşitlerinde önemli azalmalar kaydedildiği görülmektedir. Satışlardan kâr edilmesine rağmen bir önceki yıla göre 40 bin lira daha az satış gerçekleşmiştir. Müessese, 18 çeşit mamulün onunda kâr ederken, sekizinde zarar etmiştir. Müessesenin bu sene kârlı bir duruma geçmesinde traktör ağırlıklı imalatın büyük etkisi olduğu görülmektedir. Zararın ise daima mamul kıymetine ilave edilen genel masraf payının artmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Netice itibariyle müessese 1950 yılında net olarak 183.096,03 lira kâr elde etmiştir. Ancak geçmiş yıllardan devreden borç bakiyesi sebebiyle bu yıl 744.048,30 liralık zarar açıklanmıştır.¹⁶⁴

Sonuç

Tarımsal mekanizasyon, tarımsal üretimi doğa koşullarına bağımlı olmaktan kurtararak, daha bol ve kaliteli ürün sağlanmasına katkı sağlar. Örneğin Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaklaşık 11 milyon hektar olan tarım alanları, mekanizasyon sayesinde yaklaşık 3 kat artmıştır. Tarım alet ve makineleri aracılığıyla kırsal kesimde çalışma koşulları iyileşir ve tarımsal iş verimi artar. Başka bir ifade ile üretici, makinalı çalışmalarla daha az enerji sarf ederek daha profesyonel çalışır ve daha çok iş üretir. Yine bu araçlar sayesinde kırsal kesimde teknik bilgi ve beceri gelişir. Bu durum sanayi kesimi için işgücünün gelişmesine katkı sağlar. Tarım araçlarındaki gelişmeler yeni iş alanlarının açılmasına öncülük eder. Böylece tarımdaki teknolojik araçları üretecek fabrikalarda önemli çalışma alanları oluştururlar.

Ekim sahasının genişlemesinde, üretim fiyatlarının ucuzlamasında, tarım faaliyetlerinin güvenli ve vaktinde yapılmasında ziraat alet ve makinelerinin rolü büyüktür. Şöyle ki ziraat alet ve makinelerini kullanmakla zamandan ve emekten önemli tasarruf yapılmakta ve daha verimli iş temin edilmektedir. Çiftçilikte toprağın vaktinde nadas edilmesi, ekilmesi ve mahsulün zamanında hasat ve harman edilmesi ürünün kalitesine etki eden en önemli faktördür. Bundan dolayı tam zamanında tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ziraat alet ve makinelerinin tarımda etkili kullanılmasına bağlıdır. Sıralanan bu sebepler ziraatta tarımsal mekanizasyonun önemini ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de millet ekonomisinin köylü işletmelerine dayandığı ve bundan dolayı millî kalkınmanın ancak bu yoldan gidilerek gerçekleştirilebileceği açıktır. Millî endüstriyi geliştirerek ulusal ticareti güçlendirmek, dövizin ülke içinde kalmasını sağlamak amacıyla tarımda mekanizasyonun gerçekleşmesi zaruri görülmüştür. Ziraî alanda gerçekleşen kalkınma birçok alanı da etkilemektedir. Bundan dolayı tarımda ziraî kalkınmanın

164 BCA, 37-10-0/66-0-0.

gerçekleşmesi önemlidir. Ziraî kalkınmanın belirlenen hedeflere ulaşması ise teknik ziraatın halk arasında yayılmasına, yeni teknik usul ve araçların çiftçiler tarafından benimsenmesine ve yeni ziraat usullerinin kendi toprakları üzerinde bilfiil çiftçilere gösterilerek öğretilmesine bağlıdır. Bundan dolayı Tarım Bakanlığı uzun süren çalışmalarından sonra en etkili tedbirleri alarak tarımda mekanizasyon uygulamasını hayata geçirmiştir. Bunun bir parçası olarak da Türk çiftçisinin temel araç gereçlerini temin eden Ziraat Aletleri ve Makinaları Fabrikaları faaliyete başlamıştır. Adı geçen fabrika yeni makineleri ve ziraat tekniğini halka tanıtma, onlara yardım hizmetinde bulunma, aynı aletleri köylü halka yayma, tanıtma ve satma şekillerinde faaliyetlerini yürütmüştür. Bununla beraber ilk zamanlarda makineli tarıma alışamayan halk, verimli çalışmalar sayesinde zamanla yavaş yavaş onları tanımaya ve benimsemeye başlamıştır. Tarımda mekanizasyon uygulamasıyla bahse konu olan kurum, ülkenin her tarafında rağbet ve iltifata mazhar olmuştur. Bu kurum hakkında özellikle yerel basında yapılan çalışmalardan dolayı övgüyle bahsedilmiştir.

Ziraat Aletleri ve Fabrikaları'nın ortaya çıkışında, teknik ziraatın çiftçi arasında yayılması fikri en önemli yere sahiptir. Adı geçen kurum aracılığıyla hem mahsuller miktar ve kalite itibarıyla verimli hale gelerek ucuza mal edilmiş hem de ziraat aletleri çiftçiye ulaştırılmıştır. Ulusal ekonominin temeli olan tarımda Ziraat Aletleri Fabrikası orta ve küçük ziraat işletmeleri için ürettiği tarım ekipmanları sayesinde bu alanda çiftçinin önemli ihtiyaçlarını karşılamıştır. Üretilen tarım aletleri sayesinde diğer ülkelere olan bağımlılık da azalmıştır. Ziraat Aletleri Fabrikası tarafından tarımda kullanılan temel ürünler olan; pulluk, yem kırma makinesi, üzüm değirmeni, pancar doğrama makinesi, üzüm pres makinesi, tınav makinesi, kereste kurutma makinesi, kereste biçme makinesi, mibzer ve orak makinesi, linyitle çalışan köy ocağı, kamyon karoseri, ham parmak, poyra bıçağı, bağlantı demiri, işçi soyunma kabini, masa, sandık, soba, ocak boru, sandıklı ve sandıksız araba (römork), sap arabası, tırmık, kaz ayağı, uç demiri vb. aletler üretilmiştir. Müessesenin ürettiği bu tarım araçları ile ayrıca yabancı ülkelere ödenen milyonlarca dövizin ülke içinde kalması sağlanmıştır. Ayrıca fabrikalarda işçilerin istihdam edilmesi bölgenin nüfus ve ekonomisinin geliştirilmesi açısından da önemlidir. Fabrika, tamir atölyeleri ve temsilcilikleri vasıtası ile hem çiftçinin ziraat aletleri ihtiyacını karşılamış hem de şehirlerin büyüme ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Yapılan bu çalışmalar konunun önemini ortaya koyması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-1-0-0/81/510-8

BCA, 37-10-0-0/1-0-0.

BCA, 37-10-0-0/2-0-0.

BCA, 37-10-0-0/23-0-0.

BCA, 37-10-0-0/29-0-0.

BCA, 37-10-0-0/34-0-0.

BCA, 37-10-0-0/39-0-0.

BCA, 37-10-0-0/44-0-0.

BCA, 37-10-0-0/49-0-0.

BCA, 37-10-0-0/54-0-0.

BCA, 37-10-0-0/60-0-0.

BCA, 37-10-0-0/66-0-0.

BCA, 30-18-1-2/82-4-17.

BCA, 30-18-1-2/101-6-19.

II. Resmî Yayın ve Tutanaklar

Devlet Planlama Teşkilatı, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarım Aletleri ve Makinaları İmalat Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 1971.

Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarım Alet ve Makinaları Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2001.

Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 3807 (13 Ocak 1938), Kanun No: 3308.

Divan-ı Muhasebat Kanunu, *Resmî Gazete* 2735, (25 Haziran 1934), Kanun No: 2514

Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatı ile İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 3950 (4 Temmuz 1938), Kanun No: 3460.

Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Ziraat Aletleri ve Makinaları Fabrikaları Müessesesi 1970 Yılı Faaliyet Raporu, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1971.

Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Kanunu, *Resmî Gazete* 5745 (1 Temmuz 1944), Kanun No: 4604.

Türkiye'de Ziraî Makinalaşma, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954.

T.C. Ziraat Vekâleti, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınması Yayını, İstanbul, 1938.

T.C. Ziraat Vekâleti, *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi*, Kongre Yayını B Serisi Bölüm 4, Marifet Basımevi, İstanbul, 1938.

TBMM Z.C., Devre 4, Yasama Yılı 4, C. 22, Birleşim 49, 10 Mayıs 1934.

TBMM Z.C., Devre 5, Yasama Yılı 2, C. 11, Birleşim 63, 15 Mayıs 1936,

TBMM Z.C., Devre 5, Yasama Yılı 4, C. 22, Birleşim 1, 1 Kasım 1937.

TBMM Z.C., Devre 5, Yasama Yılı 4, C. 22, Birleşim 25'e Ek Sıra Sayısı 61, 7 Ocak 1938.

TBMM Z.C., Devre 5, Yasama Yılı 4, C. 26, Birleşim 77, 17 Haziran 1938.

5 Senelik Tarımsal Kalkınma Programı, T.C. Tarım Bakanlığı Neşriyatı, Ankara, 1949.

III. Süreli Yayınlar

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Haber

Halkın Sesi

Kurun

Son Posta

Tan

Türk Dili

Ulus

Uyanış

Vakit

Yeni Asır

Yeni İstanbul

IV. Kitaplar

- AKTAN, Reşat. *Türkiye Ziraatında Produktivite*, 1. Baskı, Millî Produktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1966.
- AYSU, Abdullah, *Türkiye'de Tarım Politikaları*, Özgün Yayınları, İstanbul, 2001.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.
- CİLLOV, Haluk, *Tarım ve Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Kalkınmadaki Roller*, C. I, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971.
- ÇANAK, Erdem, *Tarihi, Siyasi, Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Adana (Seyhan) (1923-1956)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- ÇİFTÇİ, Cemalettin Yaşar, *Kuruluşunun 75. Yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü: 1933-1948*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 2008.
- DİNLER, Zeynel *Tarım Ekonomisi*, 1. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996.
- KADAYIFÇILAR, Süleyman, *Türkiye Ziraatının Mekanizasyon Durumu*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.
- KAZGAN, Gülten, *Tarım ve Gelişme*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖGELMAN, Selahattin ve BENDERLİOĞLU, Atıf, *İktisadi Devlet Teşekkülleri Hukuku*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944.
- PARASIZ, İlker, *Kalkınma Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2005.
- TARHAN, Ali, DOĞANÇAY, M. Necdet, KULAKSIZ, A. Halim, AKALP, Ayhan, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye Ziraî Donatım Kurumu*, Ziraî Donatım Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, *Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları*, Türkiye'de Tarımsal Yapılar, Şevket Pamuk ve Zafer Toprak (Der.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

TOPRAK, Zafer, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988.

V. Makaleler

AKTAN, Reşat, “Ziraî İstihsalde Makine Kullanılması Hâdisesinin Ekonomik Analizi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, 1954, ss. 11-44.

ANKER, Desmond L. W., “Ziraatın Makineleşmesinin Neticesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1, 1956, ss. 20-40.

ATLI, Cengiz, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Tarım Politikası (1945-1946)”, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu*, Şanlıurfa, 12-14 Nisan 2018, ss. 95-108.

ATLI, Cengiz, “Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye’de Tarımsal Durum (1923-1937)”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, S. 1, 2020, ss. 47-61.

AYDIN, Mehmet Korkud, “Millî Korunma Kanunu’nun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, S. 1, Bahar 2019, ss. 413-428.

BAKAY, Şefik, “Ziraî Sahada Devlet Teşkilatı Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 120, 1944, ss. 19.

BAYKAL, Şemsettin, “Millî Kalkınmamızda Ziraî Makineleşmenin Önemi”, *Şehirlerarası Ticari Ziraî Endüstri Bülteni*, Yıl. 1, S. 7-8, 1955, ss. 7.

BOZKAYA, Esat Ahmet, “Türkiye’nin Ziraî Kalkınmasında Ziraî Alet ve Makinelerinin Rolü ve Bugünkü Durumu”, *Ülkü*, C. 15, S. 88, 1940, ss. 361-365.

CANKAYA, Mete, “Cumhuriyet Dönemi’nde Tarım Alet ve Makineleri Teknolojileri, Demir Çelik Üretim Teknolojileri ve Demir Yolu Teknolojilerine Kısa Bir Bakış”, *Dört Öge*, Yıl 1, S. 3, 2013, ss. 139-164.

ÇAĞLAR, Kerim Ömer, “Türkiye’de Ziraî Donatım Kurumu ve Ziraat Makineleri Müesseseleri”, *Türk Ekonomisi*, Yıl 11, S. 123, 1953, ss. 264-265.

ÇÖLAŞAN, Ümran Emin, “Köylümü ve Ziraî Donatım Kurumu”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 119, 1944, ss. 9.

DEMİRTAŞ, Hamit, “Ziraî Kalkınmamızda ve Ziraî Mahsullerimizin Artırılmasında Ziraat Makinaları ve Traktörlerin Önemi”, *Çiftçi*, C. 3, S. 33-35, 1948, ss. 27-35.

- DERNEK, Zeynep, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", *Süleyman Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2006, ss. 1-12.
- "Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu", *İktisadi Yürüyüş*, S. 3, 1940, ss. 10.
- "Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 136, 1945, ss. 12-13.
- DOĞAN, Adem, "Ekonomik Gelişme Sürecine Tarımın Katkısı: Türkiye Örneği", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 17, Bahar 2009, ss. 365-392.
- ERKUN, Vecdet, "Türkiye'de Tarım Aletleri ve Tamir Meseleleri", *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 7, S. 164, 1946, ss. 8.
- GERAY, Cevat, "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 3, 1966, ss. 51-68.
- HATİPOĞLU, Şevket Raşit, "Ziraatımızda Teknik Vasıtalar Meselesi", *Dönüm*, Yıl. 5, S. 1, Aralık 1939, ss. 5-8.
- İNÇİ, İbrahim, "Tarihsel Süreç İçinde Türkiye'de Tarımsal Makine ve Ekipmanların Modernizasyonu 1948-1960", *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 7, S. 13, 2022, ss. 142-154.
- KARABULUT, Kerem ve AKYOL, Hikmet, "Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950)", *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, C. 6, S. 11, Bahar 2017, ss. 70-84.
- KAŞTAN, Yüksel, "Cumhuriyet Dönemi'nde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1, Bahar 2010, ss. 65-76.
- METİNTAŞ, Mustafa Yahya ve KAYIRAN, Mehmet, "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, 2016, ss. 33-82.
- ÖZER, Sevilay, "Demokrat Parti Dönemi Ziraat Makineleşme Hareketi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, Nisan 2014, ss. 61-80.
- ÖZYURT, Hasan, "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", *Istanbul Journal of Sociological Studies*, Güz 2011, ss. 119-148.
- SAVCI, Reşat Rakım, "Ziraat Makineleri", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 120, 1944, ss. 21.
- SUR, Fadıl Hakkı, "Türkiye'de Makineli Ziraat Mevzuu", *Türk Ekonomisi*, Yıl 12, S. 131, 1954, ss. 153-154.

- SÜMER, M. Esat, "Yurdumuzun Ziraî Kalkınması", Tarım Bakanlığı Dergisi S. 10, 1948, ss. 4-5.
- TATAÇ, Ziya, "Olaylara Bakış, Tarım Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, Yıl. 3, S. 26, 1945, ss 56-59.
- TATAÇ, Ziya, "Türkiye Ziraî Donatım Kurumunun Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikası", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 114, 1944, ss. 12-13.
- TEKİN, Mahmut ve SARIKAYA, Berna, "Tarım Alet ve Makineleri Sektörünün Gelişimi: Konya İşletmelerinin İncelenmesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Dr. Mehmet Yıldız Özel Sayısı*, 2014, ss. 233-242.
- TOPUZ, Hüseyin, "Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C. 12, S. 3, 2007, ss. 367-380.
- VARLI, Arzu, "Devletçilik Politikalarının Tarım Kesimi Üzerindeki Etkileri (1930-1940)", *Öneri Dergisi*, C. 10, S. 38, Ekim 2012, ss113-124.
- YAZMAN, Aslan Tufan, "Türkiye Ziraî Donatım Kurumu", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 135, 1945, ss. 12-13.
- YURTOĞLU, Nadir, "Cumhuriyet Dönemi'nde Ziraatte Makineleşme Sürecinde Türkiye Ziraî Donatım Kurumunun (ZDK) Yeri ve Önemi (1943-1960)", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 10, S. XXIX, Bahar 2017, ss. 277-312.
- "Ziraatımızın Kalkınması İçin Bakanlıkça Hazırlanan Beş Yıllık Program ve Plan", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Yıl. 26, S. 107, ss. 149-150.

VI. Tezler

- KIRKPINAR, Nurullah, "Türkiye'de Ziraî Eğitim (1923-1963)", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2022.
- KIŞ, Salih, *Divan-ı Muhasebat (1862-1908)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2012.

Extended Abstract

The labor shortage caused by both the First World War and the Second World War allowed mechanization to take hold in agriculture, as well as the development of existing machines and the invention of new machines. It is aimed to increase the total product by using machinery in agricultural production. The use of machines increases the product that agricultural workers receive per hour or day, that is, it increases the efficiency of work in agriculture. On the other hand, the machines contribute to the increase in efficiency by ensuring that the work is done more perfectly and on time. Since the use of machines in agriculture saves workers to a great extent, it helps to meet the labor needs of non-agricultural sectors. The mechanization of agriculture often creates the opportunity to reduce production costs and expand agricultural production and business volume. These advantages of mechanization, especially the ability to reduce costs, are an important incentive for the use of machines in agriculture.

In the 1940s, the majority of farmers in Turkey owned small-scale businesses and could not afford tractors. Many of them had to be equipped with suitable agricultural implements, especially plows drawn by their cattle. Because a very large part of Turkey's territory was operated by these small business owners, whose number exceeded two million. Neglecting to equip them with agricultural equipment would have failed the policy of developing the country's agriculture. Therefore, it is essential to implement agricultural mechanization in order to realize agricultural development. Agricultural Tools and Machinery Factories were established to manufacture agricultural tools necessary for Turkish farmers. While the factory was first affiliated to the State Agricultural Enterprises, it later carried out its activities under the Turkish Agricultural Supply Department. The Agricultural Equipment Institution was established as a result of the implementation of the Statism policy as a Public Economic Enterprise. A supervisory board called the Supreme Auditing Board was established to audit the State-Owned Enterprises on behalf of the state. This board was established by Law No. 3460. In this study, the activities of the Agricultural Equipment Factories were discussed according to the reports of the Supreme Auditing Board. In addition, in this study, Republican Archive documents, parliamentary records of the Grand National Assembly of Turkey, official publications, periodicals, copyrighted and research works were used. The aim of the study is to reveal the importance of Agricultural Equipment Factories for Turkey.

In the period under consideration, the policy of equipping agriculture with modern machinery and tools was pursued with great determination by the political authorities. As a result of the work carried out by the Ministry of Agriculture, the State Agricultural Enterprises Institution was established in 1938 in order to carry out all kinds of agricultural works in agriculture. Agricultural Equipment Factories, which were established under the State Agricultural Enterprises Institution, played an important role in the mechanization trend of Turkish agriculture until 1944. One of the issues addressed by the governments of the Republican period within the scope of the agricultural development program is the system that will produce new agricultural machinery in the country within the scope of mechanization in agriculture, maintain and repair the agricultural machinery in the hands of the farmers, and show them the method of using machinery. One of the most important steps taken towards the modernization of Turkey's agriculture is the expansion of the use of machinery in agriculture. In this direction, since 1942, the need to procure agricultural machinery tools used in Turkey from foreign countries and to produce some of them within the country has emerged. Thereupon, the Agricultural Equipment Institution was established in 1943. This establishment was turned into a Public Economic Enterprise with the Law No. 4604 adopted on June 26, 1944. In this study, first of all, the activities of agricultural equipment and machinery factories affiliated to the State Agricultural Enterprises Institution were discussed. Later, agricultural equipment and machinery factories were connected to the Agricultural Equipment Institution. Therefore, in the study, the activities of agricultural equipment and machinery factories affiliated to both the State Agricultural Enterprises Institution and the Agricultural Equipment Institution were discussed.

In the Republican Period, when agriculture was seen as the main source of income and a means of development, various steps were taken both to show and adopt the use of modern agricultural techniques to the producer and to deliver modern agricultural tools, machinery and agricultural tools to the producers. Different institutions have been established in the studies carried out for the establishment of the agricultural equipment industry in Turkey, which is an agricultural country. However, since these organizations were established without the necessary infrastructure, they approached the farmers with the understanding of merchants and misled them, which had negative effects on the agricultural sector. As a result of these organizations putting various machinery, artificial fertilizers and pesticides on the market without examining the agricultural field, the failure to obtain the desired yield had a negative effect on the farmer. There was a need to establish a new institution that would ensure the conscious use of agricultural tools and machinery by people engaged in agriculture. Before the establishment of the Agricultural Equipment and Machinery Institution, in 1939, Turkish farmers could not reach agricultural tools such as plows and threshing machines, which are among the basic tools

used in agriculture. Therefore, as a result of the negotiations, Agricultural Equipment and Machinery Factories were established with the Law No. 3460 in order to meet the needs of small-scale agricultural enterprises according to their geographical location and to carry out construction and assembly works. The Agricultural Tools and Machinery Factory has brought together the farmers, especially the plow, feed crushing machine, grape press, reaming machine, beet chopping machine, rake, village quarry, fruit press, water pump, large goosefoot cultivators, seeder and cleaning machine. The said factory was able to meet the important needs of the country's agriculture and thus developed from year to year. With these agricultural tools produced by the institution, it was also ensured that millions of foreign currencies paid to foreign countries remained in the country.

The Agricultural Equipment and Machinery Factories Institution produced the agricultural tools and equipment necessary for the country's agriculture and brought them together with the farmers. With the use of machinery in agriculture, diseases and pests have been fought, there has been an increase in cultivation areas, and thousands of decares of land have been opened to agriculture and put into the service of the country's economy. In addition, thanks to agricultural tools and machines, the products obtained from the unit area are more and of higher quality. Therefore, there was a need for advanced mechanization applications in agriculture in Turkey. The state policy of developed countries is to meet their own needs in agriculture and to earn money by exporting the surplus. Profit is achieved by offering any product and crop to the world market well, cheaply and in large quantities. For this, each country uses the best tools, especially information.

During the World War II, it was necessary to develop the agricultural sector in order to meet the needs of the peasants who had difficulties and to increase the level of welfare. What needed to be done for this was to increase agricultural production. Therefore, since 1940, an agriculture-based economic development policy has been implemented. Since agriculture and production issues came first in the Republican Period, where economic life in Turkey was based on agriculture, the way to increase agricultural production in terms of both quality and quantity in order to compete with other countries in every aspect depends on the effective use of mechanized agriculture. The use of mechanization and advanced technology in agriculture, on the other hand, ensures efficiency in production, in other words, higher outputs per production inputs, as well as improving product quality. For this reason, being able to feed the population by increasing agricultural production thanks to mechanization, to provide resources to other sectors, to increase national income and to provide foreign exchange income was one of Turkey's primary goals for the period we examined, as always. For such reasons, it is essential to switch to mechanized agriculture.